

DUCATUL TRANSILVANIEI (1257-1270)

Întârzierea înregistrată în reconstrucția Transilvaniei în primele două decenii care au urmat invaziei mongole din 1241-1242 l-a determinat pe regele Bela al IV-lea să întreprindă, în a doua jumătate a deceniului al șaptelea, o serie de reforme instituționale menite să impulsioneze dezvoltarea regiunilor răsăritene ale regatului arpadian. În acest scop, el a apelat la o inovație administrativă introdusă în Transilvania, pentru întâia oară, de către regele Andrei al II-lea în perioada imediat următoare îndepărtării teutonilor și căreia Bela însuși, pe atunci moștenitor al tronului, îi fusese beneficiar: înființarea unui *ducat al Transilvaniei*. Titularul ducatului reconstituit în 1257, principele Ștefan, moștenitorul coroanei Ungariei, prea puțin atras, inițial, de provincia care îi fusese încredințată, a părăsit-o după foarte puțin timp (c. 1258), în schimbul titlului de duce al Styriei. În intervalul de aproximativ trei ani care a trecut până la revenirea sa, atribuțiile ducale au fost suplinite, în Transilvania, de către titularul unei demnități improvizate cu această ocazie: aceea de *ban al Transilvaniei*.

1. REAPARIȚIA DUCATULUI TRANSILVANIEI (1256-1257)

Nașterea, în 1239, a celui dintâi fiu al regelui Bela al IV-lea și al reginei Maria Lascaris prilejuise extraordinare manifestări de bucurie în întreg regatul Ungariei. Speranțele în nașterea unui moștenitor al tronului fuseseră puse, până în acel moment, la serioase încercări, nu atât datorită vârstei - 33 de ani - pe care regele o atinsese, cât mai ales datorită faptului că, până la acea dată, cuplul regal dăduse naștere, succesiv, unui număr de nu mai puțin de șapte fete. Numeroasele rugă înălțate de familia regală, de-a lungul anilor, pentru schimbarea acestei stări de lucruri păreau să fi fost, în sfârșit, ascultate. Văzut ca o manifestare a îndurării divine, acest eveniment a prilejuit o grandioasă festivitate de mulțumire organizată în ziua sărbătoririi Sf. Evanghelist Luca (18 septembrie), ocazie cu care atât de cumpătatul rege Bela a făcut dovada unei memorabile generozități. Venerabilul arhiepiscop Robert de Strigoniu a trăit, cu această ocazie, ultima mare bucurie a vieții sale: aceea de a-l boteza pe micul prinț cu numele sfântului rege Ștefan, cel care îi integrase pe maghiari în mara familie a popoarelor creștine. Câteva săptămâni mai târziu (2 nov. 1239), cu conștiința datoriei împlinite, vârstnicul cleric valon care-și legase cea mai mare parte a activității sale de destinul bisericii Ungariei a trecut la cele veșnice¹.

Aproape firesc, având în vedere speranțele care fuseseră puse în el, micul prinț a fost tratat, încă de la cea mai fragedă vârstă, cu întreaga considerație cuvenită unui monarh în devenire. În 1246, la împlinirea vârstei de șapte ani, Ștefan a fost încoronat rege asociat al Ungariei, el fiind instalat, cu aceeași ocazie, în demnitatea - deocamdată, doar nominală - de duce al Slavoniei². Încă din acești ani, în jurul lui Ștefan era în curs de organizare o curte proprie - printre ai cărei oficiali sunt amintiți Nicolaus, comite de Dubicha, tezaurar al tânărului rege, Andrei fiul lui Ivancha sau comitele Herbord, fiul lui Osl³. Tânărul rege dispunea, de asemenea, de teritorii aflate sub administrarea sa directă în diferite zone ale regatului. În anul 1254, la vârsta de 15 ani, Ștefan a fost căsătorit cu o principesă cumană care a primit, cu prilejul botezului oficial, probabil, în aceleași împrejurări, numele sfintei

¹ Albericus, *Chronicon*, în Gombos, *Catalogus*, p. 33-34; *MGH, SS*, XXIII, p. 811.

² Z. J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, 1996, p. 190; Kristó Gy., în *KMTL*, p. 294. Administrarea acestei provincii va fi exercitată efectiv de banii Ladislau Kán (1245-1247), Rostislav Mihailovici (1247-1248) și István Gutkeled (1248-1259).

³ Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 190-191.

maghiare Elisabeta⁴. Prin acest act politic, regele Bela răspundea, fără îndoială, uncia dintre condițiile înțelegerii cu liderii cumani care acceptaseră, în 1246, să revină în regatul Ungariei, sever depopulat ca urmare a invaziei din 1241. Oferind Ungariei o regină, aceștia aveau temeiuri mai puternice pentru a considera această țară ca pe o nouă patrie a lor. Începând cu această dată, Ștefan a fost deja tratat ca un rege major, în măsură să preia și să exercite efectiv o parte a atribuțiilor sale suverane. Într-adevăr, în condițiile în care István Gutkeled a devenit guvernatorul Styriei, principele Ștefan și-a intrat efectiv, începând din această perioadă, în atribuțiile de duce al Slavoniei.

În anul 1257, ajuns la vârsta majoratului, Ștefan a fost instalat de către tatăl său în demnitatea de *duce al Transilvaniei*, reînființată cu acest prilej. Ducatul Slavoniei a fost atribuit, cu aceeași ocazie, celui de-al doilea fiu al regelui Bela al IV-lea: principele Bela, născut în cca. 1243. Regele Bela însuși avusese, în anii tinereții sale, un *cursus honorum* aproape similar: încoronat ca "rege tânăr" în 1214, el continuase prin a fi instalat, succesiv, în demnitățile de duce al Slavoniei (1220) și al Transilvaniei (c. 1225). Pe lângă eventualele motivații legate de asigurarea succesiunii și a tentativei de reînnoare a unei tradiții care data din chiar primele secole ale cuceririi maghiare⁵, decizia reconstituirii ducatului Transilvaniei urmărea, fără îndoială, să impulsioneze reconstrucția unor regiuni care, datorită neglijării lor de către regalitate, traversaseră o perioadă de dificultăți economice și sociale majore. Din această perspectivă, instalarea în calitatea de duce al Transilvaniei a însuși moștenitorului coroanei Ungariei constituia, desigur, un gest menit să redea încredere locuitorilor acestei provincii și, în același timp, un indiciu al abandonării concepției strategice conturate la sfârșitul deceniului al 5-lea, întemeiată pe neglijarea deliberată a regiunilor răsăritene și pe concentrarea forțelor defensive ale regatului asupra liniei Dunării.

Printre inițiativele interne luate de Bela al IV-lea pentru a-și readuce regatul la normalitate s-au înscris, în această perioadă, o întreagă serie de măsuri menite să asigure reinstaurarea legalității în chestiunea, multă vreme neglijată, a drepturilor de proprietate. În deceniul care urmasse marii invazii, prioritățile regale fuseseră legate de recuperarea domeniilor castelor și a proprietăților instituțiilor eclesiastice care contribuiau în mod semnificativ la susținerea efortului de apărare. Succesul acestor acțiuni fusese unul mai degrabă moderat. În preajma anului 1254, la mai mult de un deceniu de la invazie, regele a luat decizia reluării acestor demersuri⁶, printre ai căror beneficiari au început să se numere, de această dată, și proprietarii liberi. Unul dintre momentele de vârf ale acestei politici, în ceea ce privește Transilvania și regiunile învecinate, a fost înregistrat în chiar perioada imediat premergătoare reconstituirii ducatului.

Astfel, în aprilie 1256, răspunzând plângerilor formulate de nobilii Ladislau și Toma din neamul *Chanad* față de ocuparea de către Paul Geregye, în anii de după invazia mongolă, a unora dintre proprietățile lor bihorene, regele Bela al IV-lea lua, pentru prima dată, o decizie defavorabilă acestui personaj⁷ care a vusese o contribuție atât de semnificativă la readucerea regiunilor răsăritene sub controlul regal. În luna noiembrie a aceluiasi an, mănăstirea Sf. Benedict de lângă Gran înainta, de asemenea, curții regale o solicitare de restituire a proprietăților și drepturilor care-i fuseseră înstrăinate după invazia mongolă, printre care se numărau și vama sării de lângă Arieșul de Câmpie⁸. În sfârșit, la 16

⁴ Fiica lui *Zeyhanus* (Szejhán) *dux*, principalul lider al cumanilor reveniți în Ungaria în 1246; acesta s-a botezat, la rândul său, în 1254, la mănăstirea dominicană din Buda – A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest, 1989, p. 78. Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 190; Kristó Gy., în *KMTL*, p. 294.

⁵ Pentru evoluția instituției ducale în cadrul regatului Ungariei v. Makk F., în *KMTL* 261; Kristó Gy., *IX. századi hercegség története Magyarországon*, Budapest, 1974.

⁶ I. Rákos, *IV. Béla birtokrestaurációs politikája*, în *Acta Historica Szegedinensis*, Szeged, 1974, p. 3 sq. cu exemple documentare.

⁷ Plângerea lui Ladislau și Toma fusese înaintată la 29 martie 1256 – *DIR* II. 15-16, Wenczel VII. 458. La 1 mai 1256, ca urmare a sentinței regale, are loc restituirea efectivă a pământurilor cotropite și a ½ din vama de la Birtin – *DIR* II. 16-18, 491-493; Wenczel VII. 474-476.

⁸ *CD* IV/2. 405-407, *DIR* II. 48 (regist): "in parte Transsilvana tributum salium circa Aranyos habitum".

decembrie 1256, regele Bela reconfirma o serie de vechi donații făcute arhiepiscopiei de Strigoniu de către strămoșii săi regali, insistând în mod special asupra unor venituri și drepturi din Transilvania, printre acestea numărându-se și dreptul asupra “dijmelor din veniturile regale din partea secuilor și românilor în vite mari și mici și în orice alt fel de animale”, și a dijmelor obișnuite plătite de români în regatul Ungariei⁹.

Toate aceste reclamații sunt caracterizate printr-un foarte important numitor comun: abuzurile la care ele fac referire fuseseră săvârșite de înalți dregători regali sau de funcționari aflați în subordinea acestora. Dacă în plângerea nobililor din neamul Chanad vinovatul, Paul Geregye, este indicat cu precizie, în cazul acaparării veniturilor vămii de la Arieșul de Câmpie acesta poate fi identificat, fără dificultate, în persoana palatinului István Gutkeled, stăpânitor a numeroase domenii și a unei cetăți în vecinătatea acesteia¹⁰. Unul dintre fiii palatinului, Paul Gutkeled, va obține dealtfel, câțiva ani mai târziu, confirmarea legală a “dreptului” său de a încasa aceste venituri, printr-o donație a regelui tânăr Ștefan¹¹. În ceea ce privește veniturile arhiepiscopiei de Strigoniu, acestea erau însușite în mod abuziv de o întreagă serie de funcționari regali, prin procedee dintre cele mai variate¹². Înlăturarea unor asemenea abuzuri reclama, din partea curții regale, instituirea unui control direct asupra întregului aparat administrativ, exercitat prin intermediul unei instituții dependente direct de autoritatea regală. Ducatul Transilvaniei putea servi cel mai bine unui asemenea scop.

În același timp, instituția ducatului era chemată să răspundă unor necesități militare stringente, datorate eforturilor de reluare a penetrației maghiare în Balcani, oscilațiilor politice manifestate de cnezatul Haliciului și, nu în ultimul rând, crizei pe care o traversa Hoarda de Aur în perioada care a urmat morții lui Batu (1255). După un deceniu de imobilitate, dispariția marelui han, la vârsta de 48 de ani, pusese întreaga lume răsăriteană în mișcare, evoluțiile amenințătoare alternând, într-o cadență rapidă, cu cele dătătoare de speranță. Ascensiunea la conducerea Hoardei de Aur a lui Sartaq (1255-1256), creștin nestorian și, potrivit izoarelor armenesti, o veritabilă speranță pentru creștinii de pretutindeni¹³, fusesse evenimentul care provocase, după toate aparențele, desprinderea “regelui” Daniil Romanovici din legăturile sale cu Roma¹⁴. Moartea lui Sartaq, în condiții nu întrutotul elucidate, și urcarea pe tron a fiului său Oulaqtchi nu modificaseră în mod esențial datele problemei. Noul han continuase eforturile tatălui său de integrare a cnezatelor rusești în sistemul politic și militar al lumii mongole. În acest scop, el convocase o mare adunare a principilor ruși, tratându-i cu îngăduință și satisfăcându-le cererile¹⁵. Ducând mai departe conscripția generală inițiată de Sartaq, Oulaqtchi trecuse la punerea în aplicare a proiectului de organizare a Rusiei în districte militare, potrivit modelului mongol¹⁶. Dacă este adevărat că aceste măsuri însemnau deplina integrare a Rusiei în sistemul de dominație al Hoardei de Aur¹⁷, nu este mai puțin real faptul că această dominație era una întemeiată pe colaborarea cu principii ruși și pe stimularea integrării acestora în sistemul politic al Hoardei. Atractivitatea ofertei politice mongole a fost, se pare, aceea care a făcut ca Daniil Romanovici să rămână, pentru o vreme, insensibil la apelurile și amenințările venite din

⁹ DIR II. 18-20, 493-494; HD 276-277; ZW 80-81.

¹⁰ Jakó 202-203.

¹¹ DIR II. 390-391; Wenczel V. 66-68.

¹² *Nunc autem quidam iudices regni nostri et collectores censuum nostrorum et exactores urbararum, necnon comites camerarum nostrarum sibi et ecclesie sue fraudem facere conarentur, occupando, iurisdictionem prorogando, solutionem quandoque diminuendo*, DIR II. 493-494.

¹³ R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-khan, Tamerlan*, Paris, 1965, p. 473-474; V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, p. 55-56.

¹⁴ Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 115.

¹⁵ G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1953, p. 150.

¹⁶ *Loc. cit.*

¹⁷ A. I. Iakubovski, B. D. Grekov, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 206.

partea papei Alexandru al IV-lea (1256-1257)¹⁸, care încerca să reînnoade legăturile Haliciului cu Biserica Romei. Colaborarea ruso-mongolă părea gata să dea, astfel, amenințării răsăritene noi și neașteptate dimensiuni – ea a fost aceea care i-a adus pe mongoli, în 1257, până la hotarele Prusiei controlate de Ordinul Teutonic¹⁹ – provocând o nouă și neașteptată accentuare a sentimentelor de insecuritate la frontierele răsăritene ale Ungariei. În aceste împrejurări care reclamau refacerea potențialului militar al Transilvaniei, soluția aleasă de regele Bela a fost aceea pe care el însuși o experimentase în anii tinereții sale: reinstituirea ducatului și, odată cu acesta, a comandai militare unice.

O asemenea misune complexă era, însă, prea mare pentru umerii încă fragili ai unui principe de numai 18 ani. Ștefan urma să joace, în această provincie îndepărtată, mai degrabă un rol de reprezentare simbolică decât unul de administrator efectiv. Prezența sa în fruntea instituției ducale a fost, în orice caz, una de scurtă durată: în anul 1258, în condițiile iminentei re izbucniri a războiului cu Boemia, Ștefan va fi instalat de tatăl său în calitate de duce al Styriei. În același timp, însă, pentru a asigura continuitatea desfășurării programului de redresare a Transilvaniei și de refacere a potențialului ei militar, regele Bela a recurs la o nouă inovație administrativă: înființarea *banatului Transilvaniei*.

2. BANATUL TRANSILVANIEI (1258-1261)

2.1. *Banul* Transilvaniei exercita atribuțiile unui înlocuitor al ducelui. La fel ca în cazul Slavoniei, care a servit, foarte probabil, ca model pentru această reorganizare administrativă, regele intenționa menținerea structurii administrative centralizate a "ducatalui" și în perioadele în care nici unul dintre membrii familiei regale nu se putea afla, în calitate de deținător al titlului de duce, în fruntea acestuia. În esență, rolul banului era acela de a-și exercita, în numele regelui, autoritatea asupra tuturor componentelor mozaicului administrativ transilvan, de a controla activitatea funcționarilor regali și de a exercita comanda unică asupra structurilor militare ale provinciei, pregătindu-le pentru a face față noilor amenințări dinspre răsărit.

Personajul instalat de rege în această funcție, Erney Ákos, făcea parte din categoria, nu foarte numeroasă, a acelor care îl urmaseră pe Bela al IV-lea în refugiul său dalmat (1241-1243): el se remarcase de asemenea, câțiva ani mai târziu, în războiul împotriva Austriei²⁰. În 1250 era titularul oficiului de *magister agasonum*, fiind răsplătit pentru serviciile sale cu proprietăți în comitatul Sătmár²¹. Un an mai târziu (1251), Erney Ákos deținea titlul de comite de Varasd²², pentru ca în 1254 să fie menționat în calitate de comite de Borsod²³, funcție pe care a exercitat-o, probabil, până în c. 1256/1258, de când datează cea dintâi mențiune a unui succesor al său²⁴. Nu există, astfel, nici cea mai mică dovadă care să susțină instalarea lui Erney Ákos în demnitatea de voievod al Transilvaniei cu începere din anul 1252 – datare propusă de istoriografia mai veche și, din nefericire, întâlnită și în lucrări mai recente²⁵. Este, dimpotrivă, foarte probabil că el și-a făcut apariția în Transilvania odată cu Ștefan (c. 1257), evoluția ulterioară a raporturilor sale cu principele moștenitor oferindu-ne o serie de indicii care ne fac să considerăm că el fusese, în realitate, însărcinat de rege cu misiunea de a exercita o anumită formă de tutelă asupra acțiunilor fiului său.

Reconstituirea instituției ducatului și, respectiv, substituția ei provizorie cu aceea a banatului au fost însoțite de o serie de reorganizări administrative, cea mai importantă dintre

¹⁸ Papacostea, *op. cit.*, p. 115; N. L. Fr. Chirovsky, *An Introduction to Ukrainian History*, vol. I, *Ancient and Kievan-Halician Ukraine-Rus'*, New York, 1981, p. 173.

¹⁹ Papacostea, *loc. cit.*

²⁰ RA 928.

²¹ *Ibidem*.

²² Worost, RA 956-960.

²³ RA 1021 (cu text).

²⁴ Corradus, RA 1133. Datarea documentului este nesigură: cca. 1256 la Szentpétery, cca. 1258 în HO VI. 96.

²⁵ KMTL 193, 197; *Erdély Története* (s. red. Köpeczi Béla), vol. I, Budapest, 1987, p. 312.

acestea fiind reprezentată de integrarea în sistemul său administrativ a comitatului *Solnoc*²⁶. Până la această dată, comitatul Solnoc nu se aflase, niciodată, sub controlul vreunui voievod al Transilvaniei, și nu fusese integrat sub nici o formă în sistemul administrativ și militar al acesteia. Dimpotrivă, titularii acestui foarte întins comitat, foarte important și din punct de vedere economic - el controla exploatarea de sare de la Dej și, de asemenea, transportul sării transilvănene către marele depozit de la Sălacea - făceau parte din categoria înalților demnitari ai regatului. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, această funcție fusese reunită acelorora de comite curial, *magister tavernicorum* sa de comite palatin, iar în anii de după invazia mongolă, titularul acesteia fusese nimeni altul decât Paul Geregye, demnitarul care contribuise într-o asemenea măsură la restabilirea autorității regale în teritoriile răsăritene. Subordonarea acestui comitat față de ducele/banul Transilvaniei reprezenta, fără îndoială, o expresie a dorinței regelui Bela de a orienta o importantă parte a resurselor economice ale acestuia în direcția consolidării acestei provincii. Atașarea Solnocului la sistemul politic subordonat ducelui/banului Transilvaniei se va transforma, cu începere din anii ducatului lui Ștefan al V-lea - indiferent dacă regele Bela avusese sau nu această intenție - într-o subordonare față de voievodul Transilvaniei, formulă în care, dealtfel, se va și permanentiza.

În ceea ce privește celelalte obiective interne urmărite prin instalarea lui Erney Ákos în demnitatea de ban al Transilvaniei, succesul lor a fost, probabil, doar unul parțial. S-au făcut, fără îndoială, anumite progrese în direcția controlării activității funcționarilor regali²⁷; abuzurile potențailor locali nu au putut fi, însă, în mod serios limitate în condițiile în care, după invazia mongolă, contribuția acestora la apărarea provinciei devenise esențială. În același timp, faptul că, în textul diplomei de reconfirmare a privilegiilor arhiepiscopiei de Strigoni, din 1262²⁸, reafirmarea drepturilor asupra dijmelor în animale percepute de la români și secui revine de două ori pare să indice faptul că, cel puțin în Transilvania, o serie de probleme rămăseseră încă nesoluționate. Acest fapt nu ar trebui considerat surprinzător în condițiile în care, în anii 1259-1260, înfruntarea amenințării mongole a constituit fără îndoială, pentru banul Erney Ákos, un obiectiv prioritar.

2.2. *Invasia mongolă din 1260.* Ascensiunea pe tronul Hoardei de Aur a islamiceului Berke, ca urmare a asasinării foarte tânărului Oulaqtchi, a fost evenimentul care a determinat reluarea de către mongoli a politicii de expansiune în direcția Europei centrale. Acest eveniment, privit cu îngrijorare de întreaga lume creștină, pare să fi constituit, dealtfel, și mobilul care l-a determinat pe Daniil Romanovici să revină la sentimente mai bune față de lumea catolică și să declanșeze - bazându-se, probabil, pe sprijinul acesteia - o rebeliune antimongolă care a culminat cu o tentativă de a-și impune autoritatea asupra Kievului²⁹. Fulgerătoarea ripostă a noului han de la Sarai a dovedit că Hoarda își păstrează intactă capacitatea de acțiune în zonă: intervenția în forță a comandantului mongol Burundai, survenită în cursul anului 1258, a readus Haliciul la supunere și l-a obligat pe Daniil Romanovici să își demoleze fortificațiile³⁰. În aceste condiții, proclamarea de către papa Alexandru al IV-lea a unei cruciade regionale împotriva mongolilor (iulie 1258)³¹ s-a dovedit a fi o reacție tardivă și dezamăgitoare. Nu numai că sprijinul așteptat de Daniil nu se materializase nici de această dată; mai mult decât atât, răzbunătorul Berke a decis să răspundă acestei provocări, fie ea și ineficientă, printr-un nou ciclu de expediții de intimidare împotriva Poloniei și Ungariei, încercând să impună, prin forța armelor, anularea oricărei forme de interferență a suveranilor acestora în sfera de dominație a Hoardei. În acest

²⁶ DIR II. 33-34, 497; ZW 85-86. În 1261, ducele Ștefan reînnoia privilegiile oaspeților din Dej, care le fuseseră acordate de către banul Erney Ákos.

²⁷ Reînnoirea, în 1262, a privilegiilor acordate bisericii din Strigoni elimină mențiunile referitoare la abuzurile funcționarilor regali prezente în actul similar din 1256; putem, așadar, presupune că în această privință situația fusese, cel puțin parțial, îndreptată.

²⁸ DIR II. 41-43, HD 307-309.

²⁹ Grousset 476, Chirovsky I. 172-173.

³⁰ Chirovsky 173, Grousset 476, Vernadsky 157-158.

³¹ Papacostea 116

context, în anii 1259-1260 s-au desfășurat o serie de acțiuni ofensive împotriva Poloniei, Lituaniei și Prusiei. Invazia asupra Poloniei a fost cu deosebire violentă, ea determinând, între altele, refugiarea în Ungaria a ducelui Cracoviei, Boleslaus Pudicus³².

Acțiunea împotriva Transilvaniei a avut loc, după toate probabilitățile, în a doua jumătate a anului 1260, în timpul sau imediat după încheierea războiului ungaro-boem, ea fiind coroborată, probabil, cu un atac bulgar efectuat în aceeași perioadă asupra Severinului³³. Această incursiune ofensivă, care pare să nu fi fost una de foarte mare amploare, s-a încheiat pentru mongoli printr-un eșec usturător. După cum relatează un pasaj interpolat în cronica lui Kemal-pașa zade: *“În acea vreme, o ceată din armata lui Bereket-Han [...] străbătând munții Balkan [= Carpați], făcuse o incursiune în țara ungurească purtătoare de nenorocire. Dușmanul cel rău la origine ieșind victorios asupra celor care au participat la acea luptă pentru credință, luase pe cei ce rămăseseră în acea încălețare [...] Așa cum cel ce joacă table uneori este întrecut, iar alteleori întrece el, la fel călăreții viteji care umblă prin locurile de vânătoare sunt uneori prinși, iar alteleori prind ei”*³⁴. Fără să dispunem de indicii decisive în acest sens, putem, totuși, să presupunem că acțiunea mongolă din 1260 s-a desfășurat în sudul Transilvaniei; cu această ocazie, mănăstirea cisterciană Cârța a suferit, probabil, o nouă devastare³⁵.

Conducerea operațiunilor militare și meritul victoriei împotriva tătarilor trebuie atribuit banului Erney, în subordinea căruia au luptat atât forțele însărcinate cu apărarea frontierei, cât și unii reprezentanți ai nobilimii transilvane³⁶. Nici unul dintre documentele lui Ștefan al V-lea, atât de atent și minuțios în descrierea propriilor fapte de arme, nu face vreo referire la această campanie, care trebuie să fi avut loc, prin urmare, înaintea revenirii sale în calitate de duce al Transilvaniei. În ceea ce privește Severinul devastat de bulgari, recuperarea acestuia și restabilirea ordinii au fost efectuate prin acțiunea voluntară a viitorului palatin Laurențiu Kemeny, cu o armată recrutată pe cont propriu, la solicitarea regelui Bela³⁷.

La scurtă vreme după acest succes, trecut cu vederea de cronistica epocii datorită împrejurărilor tulburi în care el fusese obținut, principele Ștefan a revenit în fruntea ducatului Transilvaniei, ca o consecință a pierderii Styriei în favoarea regelui Ottokar al II-lea. Dar, datorită conflictului latent cu tatăl său, izbucnit probabil încă din timpul războiului cu Boemia, una dintre primele măsuri luate de “ducele” Ștefan a fost, fără îndoială, îndepărtarea banului Erney Ákos și renunțarea la instituția banatului, devenită oricum inutilă ca urmare a reapariției aceleia ducale.

3. RĂZBOAIELE CIVILE

După ce înfrângerea de la Kreussenbrunn a pus capăt stăpânirii maghiare în Styria, iar pacea din aprilie 1261 a consfințit această stare de lucruri, principele Ștefan a revenit în Transilvania, inaugurând una dintre cele mai faste perioade din istoria acestei provincii în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Printr-o politică dinamică, deschisă înnoirilor, epoca ducatului lui Ștefan a fost marcată de o serie de reforme sociale, militare și administrative care au pus, în sfârșit, capăt îndelungatei perioade de criză pe care această provincie o traversase în cele două decenii care au urmat marii invazii din 1241-1242. Perioada ducatului transilvan al principelui Ștefan a fost, însă, marcată, cel puțin în prima sa

³² Grousset 474, Papacostea 116

³³ DIR II. 62-65.

³⁴ A. Sacerdoțeanu, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*, în *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 176-177.

³⁵ DIR II. 55-56. În 1264, mănăstirea este descrisă de ducele Ștefan ca fiind “cu totul pustiită în urma furiei prăpădului tăăresc”; este un semn de întrebare dacă această mențiune se referă la marea invazie din 1241, deslășurată cu mai mult de două decenii în urmă, sau la o expediție de dată mai recentă.

³⁶ Singurul nobil transilvănean răsplătit, în această perioadă, pentru merite dobândite în luptele cu tătarii este comitele Andrei de Geoagiu, care pare să fi avut anumite însărcinări speciale în această direcție – DIR II. 54-55, HD 323, Jakó 252.

³⁷ DIR II. 64-65

parte, de conflictul acestuia cu tatăl său, regele Bela al IV-lea, conflict care a degenerat în două războaie civile sângeroase.

3.1. *Originile conflictului.* În momentul revenirii lui Ștefan în Transilvania, conflictul cu tatăl său, regele Bela al IV-lea, se afla deja într-o fază latentă. Germenii acestuia par să-și fi făcut apariția imediat după înfrângerea de la Kreussenbrunn, care provocase, fără îndoială, divergențe între cei doi în privința tacticii adoptate și a responsabilității înfrângerii. Din punctul de vedere al valorii lor militare, diferențele dintre Bela și Ștefan erau mai mult decât evidente: în timp ce regele, prudent și calculat în politică, dar șovăielnic pe câmpurile de luptă, nu fusese niciodată un adevărat om de arme³⁸ (toate marile bătălii pe care le condusesese personal se încheiaseră dacă nu prin înfrângeri, atunci prin veritabile catastrofe), tânărul principe avea toate calitățile necesare unui comandant militar de excepție. Înzestrat cu o ambiție ieșită din comun, prezență de spirit, voință de fier și hotărârea de a duce lucrurile până la capăt, calități care l-au ajutat să-și apropie victoria chiar în situații care păreau cu totul compromise, el a mai beneficiat - spre deosebire de tatăl său - și de foarte importanta capacitate de a ști să-și aleagă colaboratorii apropiați din rândurile veritabililor oameni de arme, recrutați din rândurile nobilimii și animați de aceleași idealuri ale cavalerismului târziu pe care tânărul principe le moșteneau de la bunicul său Andrei al II-lea. De o generozitate dusă, uneori, până la extravaganta³⁹, el nu a avut nici o ezitare în a-i ridica pe apropiații săi, care proveneau, adeseori, din familii nobiliare nu foarte mari și nici foarte bogate, până pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei politice a regatului, în a-i înzestra cu domenii întinse, formând, astfel, o nouă pătură aristocratică aflată în competiție cu vechile familii aristocratice grupate în jurul tatălui său.

Aceste deosebiri de personalitate au avut repercursiuni și în planul politicii interne. Lipsit de orice fel de reverență față de tradițiile centraliste care dominau sistemul politic al regatului arpadian, Ștefan era, asemeni bunicului său Andrei al II-lea, un adept al sistemului feudal de tip occidental. El nu a avut nici o ezitare în a se debarasa de domeniile castrelor regale, pe care le-a donat baronilor și cavalerilor săi sau le-a vândut acelor care îl finanțau. Bela al IV-lea era, în schimb, un partizan al reformării vechilor instituții, al păstrării structurii centralizate a statului și al conservării domeniului regal; ca o formă de protest față de politica tatălui său, Andrei al II-lea, el promovase cu consecvență această linie politică din chiar anii tinereții sale, atrăgându-și, astfel, antipatia clasei nobiliare⁴⁰. Chiar în condițiile în care structurile militare ale castrelor regale se dovediseră cu totul anacronice, regele Bela nu a dorit să recurgă la soluția radicală a introducerii pe scară largă, prin sacrificarea unei părți a domeniilor regale, a sistemului militar al banderilor nobiliare, a cărui indiscutabilă eficiență era, într-adevăr, dublată de un potențial anarhic care se putea dovedi periculos. În căutarea unor soluții alternative care să permită, în durata lungă, menținerea unei supremații autoritare a regalității asupra aristocrației, el s-a văzut nevoit să recurgă, la o scară care nu a mai fost atinsă cu nici o altă ocazie în istoria Ungariei, la colonizarea pe teritoriul regatului a unor populații războinice din răsăritul european și, de asemenea, la chemarea sub arme a populațiilor integrate, sub diferite forme, în sfera de dominație a regatului arpadian. Un rezultat al acestor tentative l-a constituit insolita compoziție a armatei regale în bătălia de la Kreussenbrunn: pe lângă ruteni, tătari și polonezi, aliați externi ai regelui Bela, din oastea ungară mai făceau parte cumani, slavi,

³⁸ A se vedea și SRH I. 469 (*Chronicon Budense, Chronicon Dubnicense*): "Erat rex Bela vir pacificus, sed in exercitiis et preliis minime fortunatus".

³⁹ În 1269, el i-a plătit banului Mykud, pentru un cal, prețul exagerat de 100 de mărci de argint, DIR, C, XIII, II, p. 119-120; HO, 174-175; Jákó 278.

⁴⁰ Vasta acțiune de recuperare a domeniilor regale înstrăinate fusese declanșată imediat după urcarea sa pe tron (1235), cu implicarea unui aparat administrativ și judecătoresc impresionant v. DIR, C, XI-XIII, p. 300-301, 305-310 etc. În "ducatul" Transilvaniei, aceste măsuri fuseseră puse în aplicare mult mai de timpuriu - DIR II. 254-255, 394-395; ZW 54; HD 120-121. Pentru nemulțumirile nobilimii față de această politică v. Rogerius, *Carmen miserabile*, (IIR, V) p. 24-25, 27-28.

secui, români, pecenegi, ismaeliți, greci, bulgari, sârbi și eretici bosniaci⁴¹. Aproape firesc, această adunătură numeroasă, dar lipsită de omogenitate nu a avut nici o șansă în fața unei armate de tip occidental, conduse de unul dintre cei mai mari comandanți militari ai epocii, regele Ottokar al II-lea Przemysl. Astfel, eșecul din 1260 nu a făcut decât să confirme direcția politică promovată de principele Ștefan și, în același timp, să adâncească distanțarea acestuia față de viziunile politice ale tatălui său.

În același timp, reorientarea alianțelor externe ale regelui Bela - care, imediat după Kreussenbrunn, inițiasse o politică de apropiere față de Boemia - a atras, în mod evident, dezaprobarea lui Ștefan. Atât pacea ungaro-boemă din aprilie 1261, cât și căsătoria lui Ottokar al II-lea cu Kunigunda, fiica lui Rostislav Mihailovici și nepoata regelui Bela, încheiată în toamna aceluiași an⁴², aveau deja, din perspectiva moștenitorului tronului, conotații amenințătoare la adresa sa. În aceste condiții, renunțării de către Ștefan la serviciile banului Erney Ákos, reprezentantul în Transilvania al regelui Bela, trebuie să i se atribuie semnificația unei adevărate declarații de independență față de tatăl său.

3.2. *Reglementarea raporturilor cu Hoarda*. Relațiile din ce în ce mai tensionate cu partida pro-boemă grupată în jurul tatălui său i-au impus lui Ștefan, imediat după revenirea sa în Transilvania, căutarea unei soluții viabile pentru a evita escaladarea conflictului cu Hoarda de Aur și pentru a-și asigura liniștea la frontierele răsăritene. Împrejurările erau, de altfel, favorabile pentru inițierea unor negocieri cu mongolii și pentru descoperirea unei formule de compromis. Evenimentele din lumea bizantină și alianța cu mamelucii erau pe cale de a orienta interesele marelui han Berke către o expansiune în direcția Strămtorilor⁴³; în același timp, insuccesul din 1260 le demonstrase mongolilor că Ungaria era departe de a constitui o pradă ușoară.

În aceste condiții, tratativele inițiate de Ștefan și purtate prin intermediul unui negociator abil, comitele Ponyth Miskolc⁴⁴, s-au încheiat cu un remarcabil succes diplomatic. Acordul ungaro (transilvano) – mongol, încheiat, după toate probabilitățile, în cursul anului 1261, nu era un simplu tratat de neagresiune. Cele două părți și-au delimitat de asemenea, cu această ocazie, zonele de interes din Bulgaria. Aria de influență recunoscută lui Ștefan nu depășea, probabil, valea Iskărului, o limită pe care armatele acestuia au avut, delatfel, grijă să nu o depășească prea mult (punctul cel mai îndepărtat atins de maghiari în campaniile din Bulgaria a fost reprezentat de cetatea Plevna, luată cu asalt de banul Ponyth Miskolc în 1266⁴⁵). În schimbul neintervenției Ungariei în problemele Dunării de Jos, mongolii se angajau, cu siguranță, să nu întreprindă nimic împotriva țaratului de Vidin, acesta fiind, fără îndoială, motivul pentru care ei nu au acordat nici un fel de sprijin în această direcție țaratului de Târnovo Constantin Tih, aliatul lor în campaniile împotriva Bizanțului.

Acordul din 1261 a reprezentat, pentru ducele Ștefan, un prim și remarcabil succes diplomatic. În pofida momentelor critice prin care a trecut în 1265, acest acord a rezistat până la sfârșitul domniei sale, oferindu-i liniștea necesară realizării altor obiective, mult mai importante, ale politicii sale.

3.3. *1262. Primul război civil*. Cauza imediată a conflictului din 1262 a fost reprezentată, fără îndoială, de dorința lui Ștefan de a-și vedea recunoscută efectiv calitatea de rege și de a participa la guvernarea regatului alături de tatăl său. Această dorință nu

⁴¹ "adversus regem Russiae et filios eius et ceteros Ruthenos ac Thartaros, qui eidem in auxilium venerant at Boleslau dux Cracoviensem et Loczkonem juvenem Lausaciae duces et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum, quoque et Valachorum, Beszeninorum et Izmahelitarum scismaticorum, etiam utpote Grecorum, Bulgarorum, Rassiensium et Bosniensium hereticorum...", HD 287-288. V. și Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XIV*, Sibiu, 1944, p. 17-22.

⁴² *Annales Pragenses*, în Gombos, p. 185: "Eodem anno /1261/ 8. Kal. Novembris princeps regni Bohemorum duxit in uxorem Cunegundem, filiam Hostislai ducis Bulgarorum".

⁴³ V. Ciocăltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 224 sq.

⁴⁴ DIR II. 133-135, HD 347-348, Jakó 290.

⁴⁵ *Ibidem*.

constituia, în mod necesar, expresia unei ambiții nemăsurate a tânărului prinț moștenitor. Ea poate fi văzută, mai degrabă, ca o măsură de precauție față de intențiile mercur mai evidente ale regelui Bela și reginei Maria de a-i asigura principelui Bela, cel de-al doilea lor născut, o parte cât mai consistentă din succesiunea regală. Pentru a se asigura împotriva unor eventuale surprize, Ștefan a încercat să obțină, în consecință, atât recunoașterea de către Bela al IV-lea a drepturilor care derivau din încoronarea sa regală⁴⁶, cât și extinderea în consecință a teritoriilor supuse autorității sale. Chiar dacă unicul său titlu recunoscut în această perioadă, acela de "duce al Transilvaniei", ne-ar putea face să credem că teritoriul controlat de Ștefan se limita la această provincie, știm că, în realitate, el își extinsese, de la bun început, autoritatea asupra întregului teritoriu de la răsărit de Tisa. Făcând uz, din proprie inițiativă, de prerogativele sale regale⁴⁷, el a reînnoit privilegiile coloniștilor (*hospites*) din Dej (*Deeswar*), Sălacea (*Zoloch*) și Sătmar (*Zotmar*), având grijă să le impună obligația de a "veni la oastea noastră și a lupta alături de noi"⁴⁸. În virtutea aceluiași prerogative, el judeca, de asemenea, cauze referitoare la proprietăți din comitatele Bihor, Sătmar și Bereg⁴⁹. Soliditatea pozițiilor sale în regiune este confirmată de faptul că episcopia Oradiei s-a văzut obligată să solicite - fapt fără precedent! - confirmarea de către Ștefan, la 3 septembrie 1262⁵⁰, a unui act emis în favoarea ei de cancelaria regelui Bela al IV-lea la 23 martie 1261⁵¹. De asemenea, în urma campaniilor din Bulgaria (1261, 1262), efectuate în sprijinul "țarului" Rostislav Mihailovici și a succesorului acestuia, Iakov Sventislav, Ștefan își asigurase atât cooperarea acestora cât și, fără îndoială, controlul asupra Banatului de Severin. Această inițiativă de politică externă fusese dealtfel precedată, după cum am văzut deja, de tratativele purtate cu tătarii prin intermedierea comitelui Ponyth Miskolc, în cursul cărora Ștefan își folosise din plin auto-asumatele prerogative suverane pentru a putea negocia limitele sferelor de influență ale Ungariei și Hoardei de Aur la Dunărea de Jos.

În aceste condiții, chiar dacă, potrivit mărturiei actului din 5 decembrie 1262, izbucnirea conflictului armat dintre rege și întâiul său născut a fost una accidentală, se poate spune că ea fusese, în același timp, una nu mai puțin inevitabilă. Decizia lui Ștefan de a-și extinde autoritatea asupra teritoriului dintre Tisa la Dunăre a provocat o dispută referitoare la cetatea Fylck⁵², pe care căpitanii Henrik Preussel și Franco au refuzat să o predea regelui tânăr. Acest incident a avut drept consecință o ciocnire armată între cele două tabere, consumată în cursul lunii octombrie 1262, probabil în apropierea cetății menționate. Deși încheiată în avantajul lui Ștefan, această confruntare nu a avut drept consecință capitularea imediată a cetății. În condițiile intervenției neîntârziată, în sprijinul regelui Bela, a trupelor boeme expediate de Ottokar al II-lea⁵³, care amenințau să transforme conflictul abia izbucnit într-un război civil de amploare, pacea a fost salvată datorită intervenției oportune a comitelui Herrandus de Trenčîn și a magistrului Ladislau, arhidiaconul de Hont, care au mijlocit încheierea unui armistițiu. Tratativele de pace, derulate fără întârziere de către negociatorii celor două părți (episcopul Filip de Vaț, respectiv prepoziții Ioan de Arad și

⁴⁶ Titlul regal purtat de Ștefan în actele emise în anii 1261-1262, consecință a încoronării sale din 1246, este unul formal, el fiind întotdeauna însoțit de precizarea "întâiul născut al regelui Ungariei". Ștefan nu dispunea, încă, de o autoritate regală recunoscută, el rămânând doar un principe moștenitor încoronat. Până la pacea de la Pojon, care îi va recunoaște calitatea de "rege tânăr al Ungariei", precizându-i raporturile cu regele-tată și atribuindu-i, în această calitate, un teritoriu de guvernat, el va rămâne, din punct de vedere juridic, un rege fără regat.

⁴⁷ A se vedea, în acest sens, formula justificativă a privilegiului acordat oaspeților din Dej (1261): "*ad regiam pertinet maiestatem precibus condescendere subditorum ut numeris fidelium augeatur et regalis potentia latius extendatur, cum regis sit proprium in multitudine populi gloriari*", DIR II. 497.

⁴⁸ Ibidem: "*ad exercitum nostrum venire et nobiscum exercitare teneantur*".

⁴⁹ DIR II. 35, 498 (4 iulie 1261).

⁵⁰ Ibidem, p. 41.

⁵¹ Ibidem, p. 34.

⁵² Fylck (astăzi Filakovo, Slovacia), situată în comitatul Neugrad (KMTL, p. 227-228) era una dintre cetățile care rezistaseră asediului mongol din 1241-1242, v. E. Fügedi, *Castle and society in Medieval Hungary*, Budapesta, 1986, p. 45.

⁵³ *Annales Pragenses*, Gombos 185; MGH, SS, IX, 178: "...exercitu transeunte in Ungariam ...".

Benedict de Sibiu) sub patronajul arhiepiscopilor Filip de Strigoniu și Smaragdus de Calocca, au avut drept consecință încheierea, la sfârșitul lunii noiembrie 1262, a acordului de pace de la Pojon, ale cărui prevederi satisfăceau quasi-totalitatea revendicărilor principelui Ștefan.

3.4. *Pacea de la Pojon*. Acordul de pace de la Pojon poartă amprenta unei evidente superiorități militare a moștenitorului tronului, în absența căreia atitudinea conciliatoare a regelui Bela ar fi fost de neimaginat. Pe lângă satisfacția completă și neîntârziată în problema cetății Fylek⁵⁴, Ștefan obținea, cu această ocazie, recunoașterea titulaturii sale oficiale de "rege tânăr al Ungariei, duce al Transilvaniei și domn al Cumanilor" și, de asemenea, extinderea autorității sale asupra tuturor teritoriilor Ungariei situate la răsărit de Dunăre. Fără să mai insistăm asupra detaliilor complicatului sistem juridic prin care se încerca gestionarea raporturilor dintre cele două formațiuni statale distincte create pe teritoriul regatului Ungariei ca o consecință a acestui tratat, vom arăta doar că, în teritoriul administrat de el, "regele tânăr" dispunea, în mod oficial, de structuri administrative și juridice similare acelorora subordonate regelui Bela și de o curte regală care reprezenta o copie fidelă a aceleia a tatălui său. Cumanii treceau, de asemenea, sub controlul său, iar regele Bela își asuma în mod explicit obligația de a nu încerca, prin nici un mijloc, atragerea lor de partea sa. Ștefan își lua, la rândul său, aceleași angajamente în privința slavilor din Slavonia și a "teutonilor" din comitatele din vestul Ungariei, precum și a "boemilor" intrați în mare număr, în calitate de mercenari, în serviciul regelui Bela. Cele două părți își asumau, de asemenea, obligația de a nu lua măsuri represive împotriva nobililor sau a servienților regali aflați în serviciul celeilalte tabere și de a nu încălca în nici un fel proprietățile acestora. Unui regim special îi era supusă exploatarea și comercializarea sării din Transilvania, a căror administrare urma să fie făcută, în comun, de reprezentanți ai celor doi suverani⁵⁵.

În ansamblu, acordul de pace din noiembrie 1262 a reprezentat fără îndoială, pentru Ștefan, un excepțional succes. Prerogativele sale deveneau, practic, similare aceloră exercitate de către regele titular, titulatura de "rege tânăr" fiind doar una de complezență, care nu antrena nici o subordonare reală. Prin jurisdicția asupra cumanilor el devenea, indiscutabil, posesorul celei mai puternice armate din Ungaria, această postură fiind în măsură să îi asigure un rol decisiv în trasarea coordonatelor politicii externe ale Ungariei. El controla, de asemenea, una dintre cele mai importante resurse economice ale regatului, sarca, fiind evident faptul că activitatea în Transilvania a administratorului numit de Bela era condiționată de bunăvoința sa.

3.5. *1263-1265: pacea armată*. Situația rezultată în urma acordului de pace de la Pojon a fost considerată inacceptabilă de către regele Bela, regina Maria și partida aristocratică grupată în jurul acestora, al cărei lider incontestabil era comitele palatin Henrik Kőszegi din neamul Heder. După un an (1263) de pace aparentă, marcat și de ravagiile unei crize alimentare endemice, manifestate la scara întregii Europe Centrale⁵⁶, această partidă aristocratică a demarat o vastă campanie diplomatică și propagandistică menită să submineze pozițiile deținute de Ștefan și să pregătească terenul pentru o revanșă militară împotriva acestuia. Miza preconizatei confruntări era departe de a se limita, de această dată, la o simplă disciplinare a lui Ștefan și la o reglementare pe baze noi a raporturilor dintre regele titular și întâiul său născut. În condițiile consolidării influenței regelui boem Ottokar al II-lea Przemysl, care exercita o adevărată tutelă militară și diplomatică asupra curții regale de la Buda, regele Bela și regina Maria și-au făcut cunoscută intenția ca, în cazul unei victorii militare, să îl dezmoștenească pe Ștefan în favoarea celui de-al doilea lor fiu,

⁵⁴ Prin actul eliberat la Poroszló, la 5 decembrie 1262, Ștefan reinnoia prevederile acordului de pace de la Pojon ca urmare a intrării sale în posesia cetății Fylek.

⁵⁵ Importanța acordată exploatarea de sare și veniturilor obținute de pe urma acestora rezultă și din faptul că acestei probleme îi este consacrată 1/10 din textul tratatului.

⁵⁶ *Anonymi Leobensis* (Gombos 273): "Hoc anno /1263/ fuit maxima famies per totam Austriam et Hungariam et Bohemiam et Moraviam, qualis ante raro visa fuit..."

principele Bela⁵⁷. Confrunțați cu perspectiva depunerii lui Ștefan din calitatea de moștenitor al tronului, un important număr de susținători ai acestuia – în frunte cu voievodul Transilvaniei, Ladislau Kán⁵⁸ – și-au reconsiderat în mod radical atitudinea față de el. Lor li s-au alăturat quasi-totalitatea categoriilor sociale "loialiste" din teritoriul stăpânit de Ștefan, care îl serviseră pe acesta exclusiv datorită calităților sale de moștenitor al tronului și de "tânăr rege" încoronat: sașii din Transilvania⁵⁹, cumani⁶⁰, nobilimea mijlocie⁶¹ și de asemenea, membrii Commonwealth-ului balcanic patronat de acesta, între care ducele Bela de Mačva⁶², țarul Vidinului, Iakov Sventislav⁶³ și voievodul oltean Litovoi.

Pe plan extern, în afara regelui Ottokar al II-lea, Bela al IV-lea a reușit să-i atragă de partea sa pe ginerii săi polonezi, ducii Boleslav *Pudicus* al Cracoviei și Boleslav cel Pios de Gnyezno și să-și asigure, de asemenea, concursul principelui Leszek cel Negru, fiul ducelui Kujawiei, Cazimir I⁶⁴. În același timp, ofensiva diplomatică a regelui Bela a avut drept consecință o spectaculoasă modificare a atitudinii scaunului pontifical. Înaintea războiului din 1262, Ștefan reușise să își asigure sprijinul papei Urban al IV-lea⁶⁵. În perioada imediat următoare încheierii acordului de la Pojon, pontiful roman a încercat să păstreze o atitudine echidistantă față de cele două tabere, asumându-și rolul de garant al păcii interne din regatul Ungariei. Astfel, la solicitarea Papei, regele Bela a confirmat, la 3 august 1263, prevederile acordului de pace de la Pojon, luându-și angajamentul de a nu întreprinde nimic împotriva fiului său Ștefan și a soției sale Elisabeta⁶⁶. Câteva luni mai târziu, la 2 februarie 1264 Urban al IV-lea a adresat celor doi regi, tată și fiu, scrisori cu un conținut identic, cerându-le să evite declanșarea unui nou război civil și să-și folosească "bogățiile și comorile" pentru scopuri mai nobile, cum ar fi ajutorarea Țării Sfinte sau reconstruirea bisericilor distruse de tătari⁶⁷. Este foarte posibil ca privilegiul acordat de către Ștefan mănăstirii cisterciene Cârța⁶⁸, distruse în timpul marii invazii tătare, să fi reprezentat un răspuns imediat acordat acestei solicitări și un mijloc prin care regele tânăr încerca să recâștige favorurile scaunului pontifical⁶⁹. În vara aceluiași an, însă, în urma unor negocieri diplomatice cu regele Bela, Urban al IV-lea a eliberat două acte care făceau dovada indiscutabilă a deciziei sale de a îmbrățișa cu hotărâre cauza acestuia. Primul dintre acestea (14 iulie 1264) conținea admonestări severe la adresa cumanilor - aflați încă, la această dată, de partea regelui tânăr - care erau amenințați cu expulzarea din Ungaria în cazul nerespectării preceptelor religiei catolice⁷⁰. Cel de al doilea (16 iulie 1264)⁷¹, mult mai semnificativ, îi reproșă direct lui

⁵⁷Născut cca. 1243, duce al Slavoniei din 1261. Asupra intențiilor regelui Bela v. d. ex. *DIR* II. 158-162; *HD*, I/1, 388-391.

⁵⁸Ladislau Kán, trecut în tabăra regelui Bela împreună cu fratele său Gyula - *DIR* II. 94-95; *HD* 331-332; *DIR* II. 101-103; *HD* 388-391. Alte exemple de "trădătorii" ai cauzei lui Ștefan sau tentative de atragere a unor susținători de-ai săi în *DIR* II. 94-95, *HD* 331-332; *DIR* II. 94-95, *HD* 331-332; *DIR* II. 108-110, *HO* VIII. 110-113; *DIR* II. 121-123, *HD* 344-345 etc.

⁵⁹*DIR* II. 158-162, *HD* 388-391.

⁶⁰*DIR* II. 94-95, *HD* 331-332.

⁶¹*Loc. cit.*: "părăsindu-ne mulți baroni și cavaleri ai noștri, precum și toți nobilii regatului nostru"

⁶²Fratele acestuia, Mihail, fusese, în 1262, un aliat al lui Ștefan, *DIR*, 44-49, *HD*, 300-303. Ducele Bela, însă, trecut de partea regelui titular, a jucat un rol militar important în lupta de la Isaszég, *DIR* 213-215.

⁶³Pentru necredința sa din trecut, care provocase campania regală din 1266, v. *DIR* II. 133-135, Jákó 290.

⁶⁴*DIR* II. 82-85, Theiner, I, 284-286. Boleslav V al Cracoviei (1227-1279) era căsătorit (1239) cu prima născută a lui Bela, Kunigunda (n. 1224), în timp ce Boleslav de Gnyezno o luase în căsătorie (1256) pe cea de-a șaptea fiică a regelui Ungariei, Iolanda.

⁶⁵Considerându-l susceptibil de a fi supus unor persecuții din partea tatălui său, Urban al IV-lea îi acordase privilegiul de a nu putea fi excomunicat sau pus sub interdict de nici unul dintre prelații din regatul Ungariei. Renunțarea la acest privilegiu a constituit una dintre clauzele acordului de la Pojon - *DIR* II. 44-49, *HD* 300-303.

⁶⁶Wenczel VIII 34-35, Theiner I. nr. 459; Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 208

⁶⁷*DIR* II. 59-60, Theiner, I, 265-266; *HD* 314-315.

⁶⁸*DIR* II. 55-56, *ZW* 93-94.

⁶⁹În această perioadă sunt atestați doi emisari diplomatici ai lui Ștefan pe lângă scaunul pontifical: *Joanche*, arhidiaconul de Orăștie, prezent în fața papei, la Orvieto, în martie 1264 (*DIR* II. 60-61, *ZW* 90) și preotul Ștefan din Transilvania, menționat în același loc în luna următoare (*DIR* II. 64, Theiner, I, 267).

⁷⁰*DIR* II. 67-69, *HD* 317-319.

⁷¹*DIR* II. 69-70, *ZW* 92-93, *HD* 319-320. Jákó 248.

Ștefan – căruia i se adresează nu în calitate de "rege tânăr" sau de moștenitor al tronului, ci doar în aceea, perfect neangajantă, de "prim născut al regelui Bela" – faptul de a-și fi însușit o serie de proprietăți transilvănene ale reginei Maria⁷², și îi cerea să le restituie fără întârziere, sub amenințarea pedepselor bisericești. Aceste proprietăți, după cum rezultă din textul bulci pontificale, intraseră în posesia lui Ștefan prin acordul de pace de la Pojon; Urban al IV-lea oferea însă, pentru cererea sa de retrocedare, justificarea străvezie că respectivul acord fusese semnat doar de regele Bela, nu și de regina Maria⁷³ (!) și, în consecință, el nu mai putea fi considerat valid. Mai mult decât atât, administrarea pedepselor bisericești cu care Ștefan era amenințat era lăsată exclusiv în seama arhiepiscopului Filip de Strigoniou și a episcopului Omodeus de Győr, prelați apropiați regelui Bela și promotori ai intereselor acestuia. Așadar, începând din vara anului 1264, drepturile legitime ale lui Ștefan și acordul de pace din 1262 nu mai beneficiau de garanția scaunului pontifical, care încuviința astfel, în mod tacit, o nouă reglementare pe calca armelor a raporturilor dintre "regele tânăr" și tatăl său, și chiar eventuala punere în discuție a succesiunii sale la coroana Ungariei.

Apogeul campaniei diplomatice împotriva lui Ștefan a fost atins însă în toamna anului 1264, el fiind reprezentat de fastuoasa căsătorie a principelui Bela, fratele acestuia, cu Kunigunda, fiica markgrafului Otto al III-lea de Brandenburg⁷⁴. Organizate la Pottenburg, la 7 octombrie 1264, sub generosul patronaj al regelui Boemiei, Ottokar al II-lea Przemysl, fastuoasele festivități prilejuite de această căsătorie princiară au reținut atenția contemporanilor, ele constituindu-se, în același timp, într-o manifestare politică de primă mărime⁷⁵. Potrivit *Analelor dominicane de la Viena*, ospățul organizat cu această ocazie a reunit nu mai puțin de 14 principii, pentru care au fost ridicate, la fața locului, un număr egal de jilțuri princiare⁷⁶. Aceștia și-au mărturisit, fără îndoială, adeviziunea la cauza principelui Bela, căruia proaspăt realizată alianță matrimonială și calitatea sa de protejat al regelui Ottokar al II-lea îi confereau o poziție internațională incomparabil superioară aceleia a fratelui său, a cărui soție, Elisabeta cumana, nu îi adusese nici un fel de relații de rudenie în familia capetelor încoronate europene. În urma acestui eveniment, izolarea lui Ștefan pe plan extern era aproape completă, aceasta după ce conspirația internă împotriva sa se încheiase cu rezultate similare. Declanșarea celui de-al doilea război civil devenise, acum, iminentă.

3.6. 1264-1266. Al doilea război civil. În momentul căsătoriei principelui Bela, ofensiva generală împotriva pozițiilor lui Ștefan fusese, probabil, declanșată. Față de situația din 1262, raportul de forțe înclina categoric, de această dată, în favoarea regelui Bela al IV-lea, care, pe lângă o superioritate militară evidentă, beneficiase și de incomensurabilul avantaj al elementului surpriză. Conștient de slăbiciunea pozițiilor sale și de imposibilitatea de a-și mobiliza în timp util susținătorii dispersați în întreaga țară, Ștefan s-a văzut obligat să adopte, de la bun început, o atitudine defensivă. El s-a retras în Transilvania, în speranța de a reuși să se mențină în această fortăreață naturală până la regrouparea forțelor care îi rămăseseră credincioase.

⁷² Bistrița (*Bistische*), Rodna (*Rodona*), Jelna (*Zolosim*), Crainimăt (*Queralei*).

⁷³ "... tu, sub cuvântul unei învoielii care, fără consimțământul reginei, s-a făcut odinioară între tine și numitul rege /Bela/, tatăl tău, ai încălcat împotriva dreptății și fii, spre paguba și neajunsul numitei regine, niște sate și pământuri numite ... (v. supra)."

⁷⁴ și a Bojenei-Beatrix de Boemia, sora lui Ottokar al II-lea Przemysl.

⁷⁵ *Anonymi Leobensis* (Gombos, p. 273): "Eodem anno juvenis rex Hungariae Bela contraxit cum domina filia marchionis Brandenburgensis matrimonium, ob cuius honorem rex Bohemiae Otakerus avunculus suus maximum festum in campo qui Vizze dicitur celebravit, vocatis ad hoc multis principibus de partibus diversis, cum quibus expensas fecit infinitas"; *Annales Predicatorum Vindobonensium* (Gombos, p. 182, MGH, SS, IX, 728): "Bela filius regis Bele de Ungaria duxit filiam marchionis de Brandenburg, quibus rex Ottakar fecit maximam sollempnitatem nuptiarum in Vizsa, in octava die Mychahelis". Principele Bela a primit în dar, de la părinții săi, cetățile Moson, Pojon, Nitra și Sopron, împreună cu comitatele Vas, Zala, Somogy și Baranya (Wenczel, III, 94-98; E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, p. 59; Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 208-209), donație confirmată de către papă (Theiner, I, 254-255).

⁷⁶ "Ibidem 14 sedilia structa fuerunt, in quibus tantummodo principibus comederunt", loc. cit.

Situația sa a fost însă agravată atât de defecțiunile înregistrate în interiorul provinciei (rebeliunea săsească și expectativa în care s-a menținut, în prima fază a conflictului, nobilimea locală) cât și de faptul că forțele sale s-au dovedit insuficiente pentru a face față atacului masiv al trupelor regale, desfășurat, aproape simultan, pe două direcții de pătrundere. Cei dintâi au intrat în acțiune cumanii, care optaseră, între timp, pentru subordonarea față de regele Bela și ale căror baze de acțiune se aflau în regiunea Mureșului inferior, în apropierea hotarelor Transilvaniei. În pofida eforturilor banului Alexandru al Severinului de a-i recăștiga pentru cauza lui Ștefan⁷⁷, cumanii și-au început înaintarea pe valea Mureșului, sub conducerea voievodului Ladislau Kán și a fratelui acestuia Gyula⁷⁸. Întâmpinați de Ștefan însuși la Deva (sept./oct. 1264)⁷⁹, ei angajaseră deja primele confruntări cu acesta în momentul în care a avut loc pătrunderea în Transilvania, din direcția nord-vest, a corpului principal al armatei regale, sub conducerea lui Laurențiu Kemény. Amenințat cu încercuirea, Ștefan s-a văzut obligat să își divizeze forțele: în timp ce apărarea Devei și oprirea înaintării cumanе au fost lăsate în seama tânărului și ambițiosului Péter Csák⁸⁰, Ștefan însuși a pornit, cu o parte a oamenilor săi⁸¹, în întâmpinarea celeilalte armate invadatoare. Rezultatele confruntărilor de pe cele două fronturi de luptă astfel create au fost, însă, radical diferite. În timp ce Péter Csák a făcut, în fața Devei, o primă și strălucită dovadă a calităților sale militare, reușind să obțină cea dintâi victorie concludentă pentru cauza regelui tânăr în cursul acestui război civil⁸², Ștefan nu a reușit să facă față forțelor superioare și tenacității de care a dat dovadă Laurențiu Kemény. În consecință, el a fost nevoit să se refugieze între zidurile puternicei cetăți de frontieră Codlea, pregătindu-se pentru a înfrunta un asediu de lungă durată.

Așadar, în toamna anului 1264, tânărul rege Ștefan și aderenții săi se aflau într-o situație critică, fiind supuși unei presiuni necruțătoare din partea trupelor regelui Bela și ale aliaților săi. În timp ce Laurențiu Kemény controla, practic, întreaga Transilvanie, o altă armată regală, aflată sub conducerea principesei Anna - văduva lui Rostislav Mihailovici - și a fiului acesteia, Bela, cucerise cetatea Patak, luând în captivitate, cu această ocazie, întreaga familie a lui Ștefan (pe soția acestuia, regina Elisabeta, împreună cu micul prinț Ladislau și surorile sale)⁸³ și, de asemenea, cetatea *Borynka*⁸⁴, din comitatul Bereg, una dintre reședințele lui Ștefan în perioada anterioară războiului civil. Alte cetăți apărute de partizanii regelui tânăr, între care *Fyzer*⁸⁵ din comitatul Abauj și *Temethyn*⁸⁶ din comitatul Nitra, erau supuse asediului trupelor regale. În același timp, țarul Vidinului Iakov Sventislav atacase și, după toate aparențele, își impusese controlul asupra Severinului⁸⁷ iar voievodul Litovoi, asociat cu acesta, întreprinsese, la rândul său, acțiuni armate împotriva teritoriilor aflate sub controlul regelui tânăr⁸⁸. În același timp, aliații polonezi ai regelui Bela (Boleslaus Pudicus, ducele Cracoviei, și principele Leszek cel Negru) au declanșat o ofensivă de amploare împotriva cneazului Daniil al Haliciului și a nepotului acestuia Swarno, cneazul

⁷⁷ DIR II. 101-103, HD 339-340.

⁷⁸ DIR II. 94-95, 101-103; HD 331-333.

⁷⁹ DIR II. 118-119, ZW 105. *KMTL* 167.

⁸⁰ DIR II. 158-162, Jákó 325.

⁸¹ Printre care se numărau comitele Chyl de Călnic (DIR II. 118-119, ZW 105) și Andrei, fiul lui Ivancha (DIR II. 94-95, HD 331-333).

⁸² DIR II. 158-162, Jákó 325: "idem magister Petrus ex missione patris nostri sub castro Dewa contra Cumanorum exercitum viriliter dimicavit, quosdam ex eis captivando, quosdam autem perimendo, triumphalem reportavit victoriam, negotium patris nostri ibi feliciter inchoando".

⁸³ DIR II. 158-162, Jákó 325.

⁸⁴ Baranka, Ucraina. *Loc. cit.*

⁸⁵ Füzer, cmt. Abauj, Ungaria, DIR II. 121-123, ZW 106-107; cetate aparținând clanului Aba – E. Fügedi, *Castle and Society*, p. 48.

⁸⁶ Temetvény, cmt. Nitra, Slovacia. *Loc. cit.*

⁸⁷ DIR II. 133-135, Jákó 290.

⁸⁸ Este singura explicație care poate fi dată pentru ridicarea donjoanelor de la Mehadia și Hațeg, imediat după încheierea războiului civil. V. discuția la T. Sălăgean, *Expediția magistrului Georgius Baksa împotriva voievodului Litovoi*, în curs de apariție.

Vladimirului, care se numărau printre foarte puținii sprijinitori externi ai regelui tânăr⁸⁹. Singura excepție de la această degringoladă generală o constituia Péter Csák, învingătorul de la Deva; acesta, însă, pare să nu fi deținut suficiente forțe pentru a interveni fără întârziere în sprijinul tânărului rege asediat la Codlea, fapt care dovedește că armata regală aflată sub comanda lui Laurențiu Kemény dispunea, într-adevăr, de efective considerabile.

În aceste condiții, asediul Codlei dobânda, fără îndoială, o importanță decisivă pentru destinul întregului război. Capitularea acesteia ar fi dus, mai mult ca probabil, la o încetare generală a rezistenței pe celelate teatre de operațiuni, în timp ce o eventuală victorie a lui Ștefan i-ar fi oferit acestuia șansa de a schimba cursul războiului în favoarea sa. Pentru Ștefan, asediul de la Codlea – numită de el, câțiva ani mai târziu, “*gură a morții și a nenorocirii*”⁹⁰ – a reprezentat un moment de cumpănă și o adevărată piatră de încercare. El s-a constituit, în același timp, într-un foarte sever test al fidelității pentru baronii, cavalerii și oștenii săi. Pe aceia care i-au rămas credincioși în aceste momente critice, Ștefan nu îi va uita niciodată.

Asediul a început, pentru regele tânăr, sub auspiciile cele mai puțin favorabile. Părăsit de mulți dintre baronii și cavalerii săi, lipsit de sprijinul nobilimii locale⁹¹, Ștefan pare să-și fi pierdut aproape cu totul, în aceste momente, încrederea în propriile forțe și în posibilitatea obținerii victoriei⁹². Potrivit mărturisirii sale ulterioare (1268): “în afară de Dumnezeu, abia mai nădăjduiam în oameni”⁹³. Printre baronii care i-au fost alături încă de la începutul asediului se numărau Alexandru, aristocrat cu vaste proprietăți în părțile Budei, în fruntea propriului său detașament armat, cu care participase și la campaniile bulgare⁹⁴; comitele Ponyth Miskolc, remarcabil oștean și diplomat, provenind dintr-una dintre cele mai vechi familii aristocratice ale Ungariei⁹⁵; Cosma, fiul comitelui Cosma din neamul Gutkeled⁹⁶; comitele Mykud și cei doi fii ai săi, frații Mykud și Emeric din neamul Kőkenyes-Radnót⁹⁷; Ioan și Ștefan, fiii comitelui Gwd, nobili din părțile Slavoniei⁹⁸; frații Dominic și Toma, membri ai clanului Csák⁹⁹; cei patru fii ai lui Mykud, nobil de Kachuz¹⁰⁰; Iacob, fiul comitelui Emerich¹⁰¹ și, nu în ultimul rând, Andrei, fiul lui Ivancha¹⁰², unul dintre cei mai bavi cavaleri aflați în serviciul regelui tânăr. Alături de Ștefan se aflau, de asemenea, nobili din teritoriile de la răsărit de Tisa, care se aflaseră sub controlul său încă din 1260 – magistrul Toma, fiul magistrului Gabriel, cu proprietăți în comitatul Ugocea¹⁰³, Alexandru, fiul lui Durugh, aparținând ramurii bihorene a clanului Gutkeled¹⁰⁴, frații Petru

⁸⁹ Inițiate în 1265, printr-o campanie a lui Boleslav al Cracoviei în teritoriile controlate de Swarno, confruntările polono-halicene au continuat și pe parcursul anului următor. În bătălia decisivă de la *Zawychost* (2 iunie 1266), Leszek cel Negru l-a învins și ucis pe Roman (Vasilko), fratele cneazului Daniil – *Rocznyk Malopolski* (MPH, III, p. 171), *Rocznyk Franciszkański Krakowski* (MPH, III, 48), *Boguphali...Chronicon Poloniae* (MPH, III, 592), *Rocznyk Świętokrzyski* (MPH, III, 75), MPH, III, 308. Protagonii polonezi ai acestui conflict sunt menționați ca aliați ai regelui Bela în textul tratatului de pe Insula Iepurilor (23 martie 1266). În același timp, preferința manifestată de Ștefan față de comitatul Bereg, unde și-a avut și reședința de iarnă în 1263/1264, pledează pentru legăturile sale cu Haliciul.

⁹⁰ DIR II. 108-110, HO VIII. 110-113.

⁹¹ “*părăsindu-ne și fugind mulți baroni și cavaleri ai noștri, precum și toți nobilii regatului nostru*” (DIR II. 94-95); “*ne aflam cu câțiva nobili, puțini la număr, și cu unii credincioși ai regatului nostru la Codlea*” (DIR II. 146, CD V/1. 238-241).

⁹² DIR II. 91-92, RA 1873: “*credea că nu se va putea împotrivi oștirilor tatălui său care-l urmăreau și dușmanilor săi*” (Ladislau IV).

⁹³ DIR II. 108-110: “*în afară de Dumnezeu, abia mai nădăjduiam în oameni*”

⁹⁴ DIR II. 101-103.

⁹⁵ DIR II. 108-110, 133-135.

⁹⁶ DIR II. 112, HD 326.

⁹⁷ DIR II. 213-215, Jáko 368.

⁹⁸ DIR II. 148, HD 368-369.

⁹⁹ DIR II. 146.

¹⁰⁰ DIR II. 147, Zichy I. 28-32.

¹⁰¹ DIR II. 127, HD 345-346.

¹⁰² DIR II. 94-95

¹⁰³ DIR II. 166-167, Zichy I. 34-35.

¹⁰⁴ DIR II. 91-92.

și Iacob, iobagi ai cetății Bihor¹⁰⁵ – sau din Transilvania propriu-zisă – comitele Chyl de Călnic¹⁰⁶, Teel, fiul lui Ebl de Brașov¹⁰⁷, comitele Andrei de Geoagiul de Sus¹⁰⁸ –, alături de oamenii săi de casă, de funcționari ai curții sale și de alți oameni de condiție inferioară: comitele Dumitru, fiul lui Andrei, slujitor personal al lui Ștefan¹⁰⁹; Toma, mai târziu comite al hăitașilor regali¹¹⁰; Dominic, fiul lui Andronic, de obârșie modestă (*de populi castris Zaladiensis*), funcționar al vistieriei regelui tânăr¹¹¹ sau Marcel, fiul lui Iacob, iobag al cetății Vasvár, veteran al campaniilor din Bulgaria¹¹². La puțin timp după ce Ștefan s-a refugiat între zidurile Codlei, împreună cu puținii săi credincioși, cetatea a fost atacată de o avangardă a armatei următoare, aflată sub conducerea lui Conrad, fratele lui Laurențiu Kemény. Acesta, decis să profite de deruta oamenilor lui Ștefan și să pună capăt rezistenței acestora printr-o acțiune hotărâtă, a făcut o tentativă de a lua cetatea cu asalt, fiind însă oprit, în fața porților acesteia, de banul Alexandru al Severinului și de oamenii săi¹¹³. În consecință, armata regală a instalat asediul, în pofida condițiilor nefavorabile create de apropierea anotimpului friguros. Cel puțin prima parte a acestuia a reprezentat o foarte dificilă încercare pentru cei închiși în interiorul cetății.

Rândurile asediaților se răreau în permanență ca urmare a pierderilor înregistrate¹¹⁴. Ca urmare, străjile de zi și de noapte au devenit o corvoadă greu de suportat; documentele ulterioare ale lui Ștefan nu vor uita să le menționeze ca pe un merit special¹¹⁵. Datorită epuizării fizice și a rănilor primite, cărora li se adăugau, fără îndoială, inerentele dificultăți de aprovizionare, asediații au fost, cel puțin odată, pe punctul de a renunța la luptă. Șansa lor a stat în faptul că tânărul rege nu dorea să-și negocieze capitularea decât direct cu tatăl său, iar emisarul trimis la acesta din urmă cu mesajul de pocăință, Dominic, fiul lui Andrei, a căzut în mâinile lui Laurențiu Kemény, care "l-a chinuit amarnic"¹¹⁶. Acest episod pare să fi reprezentat singura încercare de inițiere a unor negocieri; în ceea ce-l privește pe Laurențiu Kemény, pe care Ștefan îl va privi pentru mult timp ca pe unul dintre cei mai mari dușmani ai săi¹¹⁷, este greu de crezut că asemenea tratative ar fi putut avea vreo șansă. Treptat, însă, gândurile la o eventuală capitulare îl vor părăsi pe Ștefan: partizanii săi de pretutindeni începeau să își strângă rândurile și să sosească în ajutorul său.

Printre cei dintâi s-au numărat magistrul Pous și fratele său Dominic, care, spărgând încercuirea, au pătruns în cetate în fruntea mai multor susținători ai cauzei regelui tânăr¹¹⁸. Sprijinul cel mai consistent a venit însă din partea lui Péter Csák, care, după victoria de la Deva, parcursese un adevărat tur de forță, aducându-i suveranului său o serie de servicii inestimabile. Îndreptându-se spre comitatul Bereg, unde Ștefan avea numeroși credincioși, el recucerise cetatea Borynka, la capătul unui asalt sângeros¹¹⁹. De pe aceste poziții, în paralel cu recrutarea de oșteni, el inițiasse negocieri cu o serie de baroni nemulțumiți din partida regelui Bela, reușind să obțină eliberarea soției și copiilor lui Ștefan pe garanția acestora¹²⁰.

¹⁰⁵ DIR II. 105-106, Csáki 1/1. 10.

¹⁰⁶ DIR II. 118-119, ZW 105, Jakó 276.

¹⁰⁷ DIR II. 135-136, ZW 110-111.

¹⁰⁸ DIR II. 117-118. Gyog, Gyogh superior, astăzi Stremț, jud. Alba, cf. Jakó, p. 391.

¹⁰⁹ DIR II. 121-123, HD 344-345.

¹¹⁰ DIR II. 136, Wenczel VIII. 341-343 ("comes liscianorum nostrorum").

¹¹¹ in officiis tavarnicorum, DIR II. 126-127, Wenczel VIII, 306-308.

¹¹² DIR II. 107-108, CD IV/3. 468-469.

¹¹³ DIR II. 101-103.

¹¹⁴ Știm, bunăoară, că Paul de Kachyz a fost ucis în timpul asediului, iar fratele acestuia Gaal a fost rănit la o mână, DIR II. 147. Au fost, de asemenea, răniți Ioan și Ștefan, fiii comitelui Gwd, DIR II. 148. Pierderi numeroase, neînregistrate de izvoare, trebuie să se fi produs printre oștenii de rând.

¹¹⁵ "veghile de zi și de noapte", DIR II. 91-92; "au stat de pază cu credință lângă noi zi și noapte", DIR II. 105-106; "străjile de noapte și de zi", DIR II. 94-95.

¹¹⁶ DIR II. 121-123, HD 344-345.

¹¹⁷ DIR II. 101-103, 121-123 etc.

¹¹⁸ DIR II. 96-97, HD 335-336.

¹¹⁹ DIR II. 158-162.

¹²⁰ Loc. cit. Este, totuși, posibil ca acest episod să se fi petrecut după victoria de la Codlea, poate în primăvara 1265, v. DIR II. 133-135, unde eliberarea lor e considerată un merit al lui Ponyth Miskolc.

În continuare, revenind în Transilvania împreună cu fratele său Matei, în fruntea unei armate pe care o presupunem destul de numeroasă, el readuse la ordine ținuturile săsești, pentru a-și face, apoi, apariția în apropierea Codlei și a iniția operațiuni de hărțuire împotriva armatei asediatoare¹²¹. Astfel, probabil la începutul iernii 1264/1265, situația militară începea să încline din nou în favoarea lui Ștefan. Cu toate că forțele sale nu le depășeau încă pe cele ale lui Laurențiu Kemény, asediatorul său devenea la rândul său, pe măsura trecerii timpului, un asediat într-o provincie care începea să-i fie ostilă. În acest moment, Ștefan a decis că erau întrunite condițiile minim necesare pentru întreprinderea unei acțiuni decisive.

În deciderea rezultatului bătăliei care s-a dat sub zidurile Codlei, potrivit mărturiei ulterioare a lui Ștefan, diversiunea creată cu iscusință de comitele Ponyth Miskolc a avut un rol hotărâtor¹²². Simulând, după toate aparențele, trecerea sa de partea asediatorilor, el a coborât în tabăra acestora, împreună cu câțiva credincioși ai săi și, "cercetând voința și cugetul lor, i-a dat în mâinile noastre /ale regelui Ștefan, n. n./ pentru a putea fi osândiți și uciși"¹²³. Astfel, el "a biruit atât prin puterea cât și prin istețimea sa oastea baronilor infideli"¹²⁴. Este foarte probabil că, din interiorul taberei asediatoare, comitele Ponyth a dat semnalul începerii bătăliei, moment în care a fost declanșată șarja impetuoasă a cavalerilor lui Ștefan, care au semănat panica în rândurile trupelor regale. În primele rânduri s-a aflat Andrei, fiul lui Ivanha, care i-a doborât cu lancea pe stegarul oștirii dușmane și pe alți doi cavaleri, iar apoi, străpungându-l cu lancea, l-a luat prizonier pe însuși Laurențiu Kemény, aducându-l în fața lui Ștefan "în chip de dar ales"¹²⁵. De asemenea Alexandru Gutkeled, fiul lui Durugh, care a doborât cu lancea un cavaler valoros și i-a luat prizonieri pe "optsprezece dintre vitejii cei mai de seamă"¹²⁶, și banul Alexandru al Severinului, care a ucis numeroși dușmani cu lancea și cu spada, iar pe mulți alții "i-a adus învinși și legați"¹²⁷. Întreaga desfășurare a bătăliei de la Codlea pare să se fi redus, de fapt, la această impetuoasă șarjă de cavalerie¹²⁸. Intervenția în luptă a trupelor conduse de frații Péter și Matei Csák¹²⁹, care au închis căile de retragere ale învinșilor, a făcut din această victorie una desăvârșită, ea explicând și numărul neobișnuit de mare al prizonierilor înregistrați.

Ca urmare a victoriei de la Codlea și a acțiunilor prealabile ale magistrului Péter Csák, regele Ștefan a reobținut controlul asupra întregii Transilvanii și, de asemenea, a comitatelor situate la nord-vestul acesteia (Sătmar, Bereg, Ung, Maramureș), care se număraseră, întotdeauna, printre bazele sale cele mai sigure¹³⁰. Nu același lucru ar putea fi spus despre celelalte comitate de la răsărit de Tisa, între care Bihor și Arad, asupra cărora autoritatea regelui Bela se exercita în continuare¹³¹. Această victorie a adus cu sine, în același timp, o sporire semnificativă a rândurilor susținătorilor regelui tânăr, de partea căruia au trecut un număr de nobili care se menținuseră, până atunci, în expectativă¹³². În orice caz, după campania din toamna anului 1264, epuizantă pentru ambele tabere, cea mai mare

¹²¹Loc. cit.

¹²²DIR II. 108-110, 133-135

¹²³DIR II. 108-110

¹²⁴DIR II. 133-135

¹²⁵DIR II. 94-95

¹²⁶Pe care i-a adus în fața regelui "ca pe niște vite sau viței" - DIR II. 91-92, 103-105

¹²⁷DIR II. 101-103

¹²⁸Participarea la această bătălie a iobagilor sau altor oșteni de rând nu este menționată în nici una dintre diplomele regale, spre deosebire de alte lupte din cursul acestui război civil. Meritul victoriei pare, așadar, să fi revenit exclusiv cavalerilor. V. și DIR II. 96-97, 118-119, 121-123, 146, 213-215 etc.

¹²⁹DIR II. 158-162

¹³⁰La 31 octombrie 1265 Ștefan va emite un act la Beltiug (Beltuk), în comitatul Sătmar - DIR II. 78, CD IV/3 296-297.

¹³¹DIR II. 74-75, HO VI 130-132 (16 aprilie 1265), donație a regelui Bela către doi servienți ai prepozitului de Arad, pentru serviciile militare ale acestora; DIR II. 76-77, CD IV/3 263-265 (17 oct. 1265) confirmare de către Bela a unei donații a episcopului Zosyma a Oradiei din 12 octombrie același an.

¹³²Printre alții un comite Petru, posesor al unei cetăți în comitatul Gömör, cu servienții acestuia (DIR II. 111-112) sau transilvănenii Petru și Iacob de Gerend (DIR II. 124-125, HO VI 166-167), membri ai clanurilor Gutkeled și Monoszló, v. *infra*.

parte a anului 1265 s-a caracterizat, din punct de vedere militar, printr-o relativă acalmie, tulburată doar de un atac lipsit de convingere al cumaniilor regelui Bela sub comanda unui oarecare Menk, pe care frații Mykud și Emerich Kőkenyes-Radnót l-au respins fără dificultăți majore¹³³. Este un semn de întrebare dacă acest armistițiu nedeclarat a intervenit între cele două părți ca urmare a semnalelor îngrijorătoare venite dinspre Dunărea de Jos, unde tătarii lui Nogai își manifestau din nou intențiile agresive la adresa regatului maghiar, sau dacă, dimpotrivă, regele Bela nu aștepta decât ca această agresiune mongolă să se producă, pentru a-i oferi șansa de a lansa, cu sprijinul aliaților săi externi, o expediție de amploare asupra Transilvaniei, înveșmântată în haina onorabilă a unei cruciade. Pentru cea de a doua variantă par să pledeze atât curioasa dezertare a lui Nicolaus Sceuke, fiul comitelui Toma, care l-a trădat pe Ștefan, sustrăgându-i și cele 300 de mărci de argint pe care acesta le destinase finanțării unei ambasade la tătari¹³⁴, cât și faptul că regele Bela a obținut de la noul papă Clement al IV-lea, la 25 iunie 1265, proclamarea cruciadei antitătare în Ungaria, Boemia, Polonia și margrafiatul de Brandenburg, adică exact în țările ai căror suverani se coalizaseră, în 1264, împotriva regelui tânăr¹³⁵. Oricare ar fi fost însă intențiile regelui Bela, spectrul amenințării mongole a fost îndepărtat de Ștefan prin intermediul serviciilor diplomatice ale aceluiași comite Ponyth Miskolc, care și-a pus încă odată în valoare, cu această ocazie, excepționalele calități de negociator¹³⁶.

Noul succes diplomatic obținut de Ștefan în raporturile sale cu Hoarda nu i-a lăsat regelui Bela decât alternativa reluării războiului civil. Oastea trimisă în toamna anului 1265 împotriva fiului său a fost pusă, de această dată, sub comanda fostului ban al Transilvaniei, Erney Akos, un bun cunoscător al regiunii și un comandant militar experimentat. Acest atac nu l-a mai surprins însă pe Ștefan nepregătit. Trupele regelui tânăr, conduse de comitele Ponyth Miskolc¹³⁷ și de frații Péter și Matei Csák¹³⁸ - Ștefan însuși nu a participat la această bătălie - au ieșit, pe neașteptate, în întâmpinarea banului Erney undeva în apropierea Tisei, obținând, din nou, o victorie concludentă. Printre eroii acestei bătălii s-au numărat Egidius Monoszló, Andrei, fiul lui Ivanča,¹³⁹ Péter Csák, care a fost grav rănit¹⁴⁰, și, mai cu seamă, Mykud Kőkenyes-Radnót, care l-a luat prizonier pe însuși comandantul armatei regale¹⁴¹.

Victoria obținută împotriva lui Erney Akos a fost, foarte probabil, factorul care l-a determinat pe Ștefan să preia inițiativa și să pregătească asaltul general asupra capitalei. După o perioadă de pregătire, necesară mobilizării generale a ambelor tabere, Ștefan și-a început înaintarea către Buda, cu toate forțele de care dispunea, la sfârșitul iernii anului 1266¹⁴². Bătălia decisivă, una dintre cele mai reprezentative pentru această epocă a cavalerismului, s-a dat la Isaszég, în comitatul Pilis, nu departe de capitala regatului. Oastea regelui Bela, aflată sub comanda nominală a "tânărului duce Bela"¹⁴³ și sub acea

¹³³ DIR II. 213-215, ZW 137-139, Jáko 294. Probabil în primăvara anului 1265.

¹³⁴ DIR II. 108-110, HO VIII. 110-113: Ștefan însuși îl acuză, aici, de înaltă trădare și de intenția de a face imposibile negocierile sale cu tătarii.

¹³⁵ Care nu este menționat în textul bulei pontificale, fapt în măsură să ridice, de asemenea, anumite semne de întrebare - DIR II. 75-76, HD 324.

¹³⁶ El a suportat și costurile soliei, indiciu concludent al dificultăților financiare în care se zbătea Ștefan - DIR II. 108-110, 133-135.

¹³⁷ DIR II. 108-110, 133-135.

¹³⁸ DIR II. 158-162

¹³⁹ DIR II. 94-95

¹⁴⁰, "străpuns cu lancea și tăiat cu sabia", DIR II. 158-162

¹⁴¹ DIR II. 119-120

¹⁴² Datarea bătăliei de la Isaszeg în 1265, admisă de către o mare parte a cercetătorilor, este cu totul improbabilă: în cursul acestui an, autoritatea lui Bela era încă recunoscută la Arad și Oradea; această ipoteză ar presupune o incredibilă aglomerare de operațiuni importante, între care câteva bătălii generale, în intervalul oct. 1264 - mart. 1265; DIR II. 111-112 face evident faptul că războiul a avut două faze clar delimitate, separate de o perioadă de pace aparentă (întrucât documentul situează asediul de la Codlea în prima dintre acestea două faze, este imposibil ca el să se refere la primul și la cel de-al doilea război civil).

¹⁴³ Identificat, în general, de istoriografia maghiară cu ducele Bela de Mačva - fiul cneazului Rostislav Mihailovici și al ducesei Anna, fiica regelui Bela al IV-lea - pe baza informațiilor conținute într-un document emis de Ladislau al IV-lea în anul 1279, ZW 137-139, DIR II. 213-215. Celelalte documente referitoare la

operațională a comitelui palatin Henrik Kőszegi, secondat de Henrik Preussel, comandantul cetății Buda, dispunând, se pare, de o considerabilă superioritate numerică, a reușit, inițial, să pună în dificultate trupele regelui tânăr. O formidabilă șarjă a cavaleriei regale¹⁴⁴ a străpuns rândurile cavaleriei ușoare și pedestrimii lui Ștefan, aflate sub comanda voievodului Transilvaniei, Nicolaus Gutkeled¹⁴⁵ și a noului *magister tavernicorum*, Egidius Monoszló¹⁴⁶, și s-a îndreptat către poziția în care se afla Ștefan însuși, intenționând capturarea sau uciderea acestuia. Unul dintre atacatori și-a frânt lancea într-un ornament metalic al șei regelui tânăr, fiind apoi răpus de lancea acestuia¹⁴⁷. Respingerea acestui asalt a fost datorată, în principal, luptătorilor din anturajul imediat al lui Ștefan, dintre care s-a remarcat cu deosebire Alexandru Gutkeled, fiul lui Durugh¹⁴⁸ și Mykud Kőkenyes-Radnót¹⁴⁹. A urmat un contraatac devastator al cavalerilor regelui tânăr - în primele rânduri ale cărora s-au aflat Ponyth Miskolc¹⁵⁰, Péter Csák¹⁵¹, banul Alexandru al Severinului¹⁵², comitele Chyl de Călnic¹⁵³, magistrul Pous¹⁵⁴, fiii comitelui Gwd¹⁵⁵ și, evident, Andrei fiul lui Ivancha¹⁵⁶ - care i-a adus acestuia victoria. Palatinul Henrik Kőszegi a fost luat prizonier împreună cu cei doi fii ai săi¹⁵⁷, faimosul căpitan austriac Henrik Preussel și-a pierdut viața¹⁵⁸, iar tânărul duce Bela a părăsit în fugă câmpul de bătălie¹⁵⁹. Pentru bătrânul rege Bela al IV-lea înfrângerea era, de această dată, una fără drept de apel.

3.7. *Tratatul de pace din 1266*. În pofida victoriei de la Isaszég, pacea încheiată la 23 martie 1266 a fost departe de a reprezenta un dictat al regelui tânăr. Moderația de care cele două părți au făcut dovadă s-a datorat, pe de o parte, epuizării resimțite, în egală măsură, de ambele tabere la capătul unui război civil îndelungat și sângeros dar, în același timp, și faptului că acest tratat nu mai ținea seama de animozitățile personale din interiorul familiei regale, el reprezentând, în realitate, o expresie a reglementării raporturilor dintre cele două partide aristocratice care finanțaseră și purtaseră de fapt războiul. Textul tratatului¹⁶⁰, promulgat de cele două părți sub garanția arhiepiscopului Filip de Strigoniș și confirmat de papa Clement al IV-lea la 22 iunie 1266¹⁶¹, avea astfel în vedere, în principal, reglementarea raporturilor *juridice* dintre cele două *dominia* existente pe teritoriul Ungariei și, mai ales, dintre fiecare dintre cei doi regi, pe de o parte, și baronii și nobilii care optaseră pentru tabăra celui. Raporturile politice dintre *regnum Belae* și *regimen Stephani* - această distincție terminologică este singura care sugerează un statut formal subordonat al stăpânirii lui Ștefan¹⁶² - și, de asemenea, delimitarea teritorială a celor două stăpâniri - care pare să fi

această bătălie se referă la acest personaj sub forma "tânărul duce Bela", fapt care ar sugera, mai degrabă, identificarea sa cu principele Bela, duce al Slavoniei, fratele și contracandidatul lui Ștefan la moștenirea coroanei Ungariei.

¹⁴⁴ DIR II. 124-125, HO VI 166-167, vorbește despre "puterea năpraznică" a atacului acesteia.

¹⁴⁵ DIR II. 108-109, CD IV/3 468-469. Au fost grav răniți, cu acest prilej, Marcel, fiul lui Iacob, iobag al cetății Vasvár, Petru și Iacob, iobagi ai cetății Bihor (DIR II. 105-106) și frații Petru și Iacob de Gerend (DIR II. 124-125, HO VI. 166-167).

¹⁴⁶ RA 1901 a.

¹⁴⁷ ZW 100-102, DIR II. 103-105

¹⁴⁸ Loc. cit.

¹⁴⁹ DIR II. 119-120

¹⁵⁰ DIR II. 108-110, 133-135.

¹⁵¹ DIR II. 158-162; în pofida rănilor primite în lupta cu banul Erney, indiciu asupra intervalului relativ redus dintre cele două confruntări.

¹⁵² DIR II. 101-103

¹⁵³ DIR II. 118-119

¹⁵⁴ DIR II. 96-97

¹⁵⁵ DIR II. 148

¹⁵⁶ DIR II. 94-95, RA 1869 - a doborât cu lancea trei cavaleri.

¹⁵⁷ DIR II. 94-95, 103-105. Unul dintre aceștia, Ioan, a fost capturat de magistrul Pous (DIR II. 96-97)

¹⁵⁸ DIR II. 158-162, 213-215,

¹⁵⁹ DIR II. 158-162.

¹⁶⁰ DIR II. 82-85, Theiner I 284-287.

¹⁶¹ DIR II. 88-90, Theiner I 284-287.

¹⁶² Trebuie menționat însă faptul că, în tratatul de la Pojon, o asemenea distincție nu putea fi regăsită.

reconfirmat, în principiu, linia de demarcație stabilită în 1262 - au constituit, fără îndoială, obiectul unor negocieri și aranjamente separate încheiate în anii care au urmat. Învățând din experiența anului 1264, Ștefan și-a luat, de această dată, toate măsurile de precauție: bătrânul rege Bela își lua obligația de a garanta respectarea tratatului și de către regina Maria, ducele Bela și principesa Ana, eliminând astfel orice posibilitate de contestare a acestuia. În acest fel era confirmată, practic, trecerea în administrarea tinerei regine Elisabeta a tuturor posesiunilor deținute, la răsărit de Dunăre, de soacra sa, regina Maria, posesiuni asupra cărora soția lui Ștefan se înstăpânise, dealtminteri, încă din timpul desfășurării războiului civil, în virtutea "dreptului de moștenire" (!?)¹⁶³. Un statut cu totul special obțineau, prin acest tratat, baronii și nobilii care posedau proprietăți în jumătatea de regat aflată în stăpânirea taberei adverse. Părțile contractante le ofereau acestora nu doar garanția formală a conservării proprietăților, oferită de altfel și prin tratatul din 1262, ci și imunitatea completă a acestora. Aceste domenii erau exceptate de la dările și obligațiile de orice natură și încetau de a mai fi supuse dreptului regal de găzduire. Desigur, aceste excepții erau făcute doar față de acela dintre suverani care stăpânea partea respectivă a regatului; dar, în condițiile în care aparatele administrative ale celor doi suverani nu își puteau exercita atribuțiile decât în comitatele supuse acestora conform prevederilor tratatului de pace, este evident că domeniile la care ne referim beneficiau, în realitate, de o completă autonomie. Aceste prevederi stau, în foarte mare măsură, la originea statutului cu totul excepțional al proprietăților deținute de clanurile Csák și Gutkeled în partea apuseană a regatului, sau de clanul Geregye în jumătatea sa răsăriteană. Ele au încurajat, de asemenea, într-o anumită măsură, noi pendulări ale baronilor și nobililor între cele două tabere și, în același timp, au impus celor doi suverani o atitudine extrem de tolerantă față de aristocrație. Chiar dacă punerea în practică a acestor prevederi a ridicat, în realitate, o serie de probleme - regele tânăr Ștefan a aplicat-o doar în cazul domeniilor ereditare, el retrăgându-le, în schimb, "infidelilor" săi proprietățile care constituiseră obiectul propriilor sale donații¹⁶⁴ - ele au reușit să se impună în sistemul juridic al regatului, fiind reiterate în "constituția nobiliară" din anul 1267.

În ansamblu, din punctul de vedere al lui Ștefan, victoria din 1266 reprezenta confirmarea statutului său de suveran asociat și de moștenitor al Coroanei Ungariei și, în același timp, îndepărta, în principiu, amenințarea reprezentată de o eventuală desemnare ca succesor a fratelui său Bela. Cu toate acestea, întinsele proprietăți intrate în stăpânirea acestuia din urmă - care îi asigurau, în realitate, încă din 1264, controlul asupra jumătății transdanubiene a regatului -, ca și statutul său princiar și susținerea politică internă și externă de care se bucura, i-ar fi putut crea lui Ștefan serioase complicații în momentul preluării efective a succesiunii.

4. REGIM POLITIC SI TRANSFORMĂRI SOCIALE

4.1. De-a lungul întregului interval 1260-1270, regele tânăr al Ungariei nu a dispus de o *reședință* stabilă. Până în anul 1266 (al încheierii celui de-al doilea război civil și, de asemenea, al dispariției singurului sprijinitor extern al lui Ștefan de până în acel moment, cneazul Daniil al Haliciului) el pare să fi acordat predilecție comitatelor din nord-estul Ungariei, situate în apropierea frontierei rutene. Astfel, la 4 iulie 1261 regele tânăr se afla la Sălacea (*Zoloch*)¹⁶⁵, localitate colonizată cu oaspeți germani care dispuneau de privilegii speciale din partea sa¹⁶⁶; în februarie 1263, el se afla la Oradea¹⁶⁷, pentru ca în lunile aprilie și mai ale aceluiași an prezența sa să fie atestată la Patak¹⁶⁸ și, respectiv, la mănăstirca

¹⁶³DIR II. 72-73, HD 327.

¹⁶⁴DIR II. 96-97, HD 335-336; DIR II. 118-119, ZW 105.

¹⁶⁵DIR II. 35; Zichy I. 11-12

¹⁶⁶DIR II. 33-34; ZW 26; HD 296-297

¹⁶⁷RA 1798

¹⁶⁸RA 1800

Szakolyi (*Zokol*) din comitatul Szabolcs¹⁶⁹. Crăciunul anului 1263 a fost petrecut de Ștefan, împreună cu curtea sa, undeva în comitatul Bereg (probabil la *Baranka*), printre invitații săi numărându-se și episcopul Zosyma al Oradiei¹⁷⁰, pentru ca în vara anului 1264¹⁷¹ el să se retragă în Transilvania, pentru a pregăti războiul împotriva tatălui său. În sfârșit, la 31 octombrie 1265, după depășirea fazei critice a celui de-al doilea război civil, Ștefan emitea un act de la Beltiug (*Beltuk*)¹⁷², în comitatul Sătmar. În ceea ce o privește pe regina Elisabeta, chiar dacă, în timpul celui de-al doilea război civil ea își și-a căutat refugiul, împreună cu copiii ei, între zidurile cetății Patak¹⁷³, o serie de indicii ne determină să presupunem că reședința sa permanentă se afla, de fapt, la Satu Mare. Domeniile regale din acest comitat intraseră, dealtfel în proprietatea sa¹⁷⁴, iar parohul Sătmarului, Egidius, era capelanul tinerei regine¹⁷⁵. Asemeni Sălăcei și Dejului, Sătmarul fusese luat de către Ștefan sub protecția sa, tânărul rege încurajând extinderea colonizării sale cu oaspeți germani; în schimbul largii autonomii administrative și judiciare care le fusese conferită, aceștia aveau obligația de a participa la război în oastea sa și de a lupta alături de el¹⁷⁶.

După victoria obținută în cel de-al doilea război civil, itinerariul lui Ștefan a acoperit o arie ceva mai largă, el continuând să manifeste, însă, o anumită predilecție pentru comitatele din nord-est¹⁷⁷. Aceste regiuni – și, mai cu seamă, terenurile de vânătoare din Maramureș – au continuat să se numere printre preferatele sale, chiar și după încoronarea sa din 1270. Aici, regele Ștefan al V-lea și-a petrecut, dealtfel, cele din urmă sărbători de iarnă ale vieții sale (1271/1272)¹⁷⁸. În ceea ce privește prezența lui Ștefan în Transilvania, aceasta pare să fi fost mai degrabă sporadică, cu excepția perioadei critice a celui de-al doilea război civil. Referințele făcute de el la perioada asediului de la Codlea par să indice faptul că Ștefan considera Transilvania ca fiind o provincie neatractivă și izolată, situată, în orice caz, în afara Ungariei propriu-zise. Este posibil ca el să-și fi inspectat "ducatul" în 1261 și, ocazional, în cei doi ani care au urmat. Cât despre perioada care a urmat celui de-al doilea război civil, indiciile referitoare la prezența sa în această provincie lipsesc cu desăvârșire. Printre reședințele sale temporare din aceste regiuni se puteau afla, mai cu seamă, localitățile care beneficiau de un statut asemănător celui al Sătmarului și Sălăcei: printre acestea se numărau atât Dejul, la care ne-am referit deja, cât și Clujul, proprietate regală colonizată, în preajma anului 1261, cu oaspeți germani¹⁷⁹. În aceeași categorie a localităților "sigure" se înscriau, de asemenea, Bonțida, dăruită de Ștefan unui apropiat al său care a inițiat acolo, în 1263, un program de colonizare asemănător¹⁸⁰, și Dăbâca, cetate care s-a aflat, în permanență, sub controlul unor demnitari de maximă încredere ai regelui tânăr¹⁸¹. Aceste localități se înscriu însă, după cum se poate observa, în interiorul unei arii destul de restrânsă din nord-vestul provinciei.

4.2. *Curtea regală*. Dacă în primii ani care urmaseră instalării lui Ștefan în Transilvania structurile politice și administrative aflate în subordinea sa mai cuprindeau, într-o destul de mare măsură, oameni care își păstrasera atașamentul față de regele Bela, în

¹⁶⁹ RA 1801.

¹⁷⁰ DIR II. 58-59; Zichy I. 12-13.

¹⁷¹ După 22 iunie, când prezența sa este consemnată la Sáros, RA 1833 a.

¹⁷² DIR II. 78; CD IV/3. 296-297.

¹⁷³ DIR II. 158-162; HD 388-391.

¹⁷⁴ DIR II. 72-73; HD 327.

¹⁷⁵ DIR II. 70-71; CD VI/2. 388-389.

¹⁷⁶ DIR II. 33-34, 497; ZW 26 (cca. 1261). În 1271, după încoronarea lui Ștefan, oaspeții din Sătmar vor deveni beneficiarii unei considerabile largiri a privilegiilor lor, DIR II. 137-139; CD IV/3. 206-208.

¹⁷⁷ Sáros, iul. 1267 (RA 1865); Ugocsa, aug. 1267 (RA 1866); Patak, dec. 1267 (RA 1874) și 1268 (RA 1886).

¹⁷⁸ DIR II. 145, HD 360-361 (31 decembrie 1271); DIR II. 147, CD V/1. 210-211 (în *Maramorisio*, 6 ianuarie 1272). La 9-10 februarie, regele se afla la Sáros (RA 2154-55).

¹⁷⁹ Singura informație asupra acestei colonizări este prezentă într-un act al lui Carol Robert din anul 1316, DIR II. 251-253, 413-415; ZW 319-320. Putem presupune că oaspeții din Cluj au primit privilegii similare aceloră din Sălăcea, Sătmar și Dej, însă la o dată ulterioară acestora din urmă.

¹⁸⁰ DIR II. 52; HO V. 40.

¹⁸¹ Ponyth Miskolc, Mykud Kökenyes-Radnót etc.

perioada de după 1266 el se va înconjura doar de baroni și nobili a căror fidelitate fusese verificată pe parcursul confruntărilor cu tatăl său. Astfel, o mare parte a demnitarilor menționați în această epocă fac parte din categoria marilor figuri ale războiului civil: Ponyth Miskolc, ban de Severin până în c. 1266, va deveni ulterior *comite de Dăbâca*¹⁸²; Mykud Kőkényes-Radnót, comite de Dăbâca, și fiul acestuia, cu același nume, ridicat până la demnitatea de ban de Severin; Andrei, fiul lui Ivancha, model al cavalerului neînfricat, de o credință desăvârșită față de suveranul său, pe care îl servise încă din perioada invaziei mongole¹⁸³, va fi instalat în funcția de "portar" (*ianitor*) al curții sale¹⁸⁴, care, în această perioadă, trebuie să fi fost echivalentă aceleia de șef al gărzii personale a regelui; Alexandru, fiul lui Durugh, din neamul Gutkeled, se va permanentiza în funcția de *comite de Szabolcs*; celălalt Alexandru va exercita de asemenea, în diferite perioade, funcția de ban al Severinului. Numărul mare de *bani ai Severinului* menționați în timpul domniei sale (Laurențiu Kemény, Alexandru, Ponyth Myskolc, Mykud Kőkényes-Radnót, Jula, Ugrinus Csák) constituie indicatorul unei fluctuații explicabile, probabil, prin disponibilitatea redusă a membrilor clasei aristocratice de a-și angaja resursele în susținerea unei asemenea misiuni pe durate de timp prea îndelungate. În ceea ce privește demnitatea de *palatin*, titularii acestei funcții par să fi fost selecționați din interiorul unui cerc foarte restrâns de apropiați ai regelui tânăr: dacă în 1266 această funcție, asociată aceleia de *comite de Bács* și de *Sibiu*, era exercitată de un anume Dominic¹⁸⁵, în 1268 titularul ei va deveni Benedict, care o va deține în același timp cu acelea de jude al curții regale și *comite de Sibiu*¹⁸⁶. Nu este, dealtfel, singurul moment în care oficiile de palatin și jude al curții regale sunt reunite sub conducerea unuia și aceluiași demnitar: aceeași situație putea fi întâlnită în 1262, când, însă, numele deținătorului acesteia nu este menționat. În 1264-1266, funcția de jude al curții regale va fi exercitată de Baas, *comitele de Gömör* - care pare s-o fi păstrat până în preajma anului 1270¹⁸⁷. În 1265, *tezaurarul* lui Ștefan era Laurențiu Aba, fostul voievod al Transilvaniei¹⁸⁸; probabil în cursul aceluiași an, însă, responsabilitatea finanțelor regale îi va fi încredințată lui Egidius Monoszló.

Membrii familiei Monoszló s-au numărat, dealtfel, printre marii favoriți ai lui Ștefan, ei ajungând să dețină o serie de responsabilități de cea mai mare importanță la curtea acestuia. Ascensiunea lor s-a făcut remarcată în anii care au urmat celui de-al doilea război civil, ea fiind cu atât mai ieșită din comun, cu cât familia Monoszló, originară din comitatul Baranya, nu făcea propriu-zis parte din rândurile înaltei aristocrații. Dacă numele acestei familii avea, la mijlocul secolului al XIII-lea, o oarecare rezonanță în regatul Ungariei acest lucru era datorat, aproape în exclusivitate, meritelor militare ale banului Thoma Monoszló, participant la cruciada regelui Andrei al II-lea (1217-1218) și la expedițiile împotriva Haliciului. Fiul banului Thoma, Gregorius II Monoszló, căsătorit cu o nobilă din familia Bő, deținea, în 1255, demnitatea de comite de Caraș¹⁸⁹; în această calitate el s-a numărat, foarte probabil, printre protagoniștii campaniilor balcanice, desfășurate în sprijinul lui Rostislav Mihailovici. Meritele militare ale comitelui Gregorius și ale fiilor săi au fost din nou puse în evidență în cursul celei de-a doua faze a războiului civil din 1264-66, în care membrii clanului Monoszló și-au adus contribuția la victoria regelui tânăr¹⁹⁰. Nu va fi surprinzător faptul că liderului familiei îi va fi încredințată, după 1267, funcția - foarte importantă pentru raportul de forțe dintre cele două tabere aflate în conflict - de jude al cumanilor¹⁹¹.

¹⁸² DIR II. 108-110 (1267)

¹⁸³ Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 191; CD IV/2. 54.

¹⁸⁴ DIR II. 94-95

¹⁸⁵ DIR II. 90; Wenczel VIII. 147-148

¹⁸⁶ DIR II. 113.

¹⁸⁷ DIR II. 70-71, CD VI/2. 388-389; DIR II. 91, CD IV/3. 322-330.

¹⁸⁸ DIR II. 73

¹⁸⁹ J. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Budapest, 1900, p. 834-835.

¹⁹⁰ RA 1901 a.

¹⁹¹ în care este atestat în 1269 - Karácsonyi, *loc.cit.*; HO VII. 115

Chiar dacă, câțiva ani mai târziu, această funcție își va pierde importanța specifică, ea fiind anexată aceleia de comite palatin, în această perioadă a divizării regatului titularul ei avea foarte dificila misiune de a-i păstra pe cumani sub controlul regelui tânăr și de a împiedica o nouă captură a lor de către tabăra aristocratică grupată în jurul regelui Bela. Am văzut, dealtfel, că autoritatea regelui tânăr asupra cumanilor, obținută ca urmare a tratatului de la Pojon, fusese una instabilă: în 1264/1265 aceștia nu numai că îl părăsiseră în momentul decisiv al confruntării cu tatăl său, dar luptaseră chiar împotriva lui. Pacea de pe Insula Iepurilor nu pare să fi adus, în mod automat, revenirea cumanilor în subordinea regelui tânăr¹⁹², chiar dacă acesta a făcut eforturi pentru a-i readuce la ordine – unul dintre protagoniștii acestora fiind nimeni altul decât Egidius Monoszló¹⁹³ – și pentru a infiltra în rândurile lor proprii săi oameni de încredere¹⁹⁴. Revenirea cumanilor sub autoritatea sa, care a constituit, probabil, una dintre consecințele politice ale marii congregații din 1267, trebuia, astfel, să fie însoțită și garantată prin crearea unei demnități regale care avea rolul de a permite supravegherea atentă a acestora.

Dacă numirea comitelui Gregorius II Monoszló în funcția de jude a cumanilor nu pare să se fi produs înainte de sfârșitul anului 1267, ascensiunea celor trei fii ai acestuia – care aveau, cu toții, vârste apropiate de aceea a regelui Ștefan – a început la scurt timp după încheierea celui de-al doilea război civil. Astfel, numirea lui Egidius Monoszló în funcția de tezaurar al lui Ștefan era deja un fapt împlinit în momentul luptei de la Isaszég (1266)¹⁹⁵, iar instalarea lui Gregorius III Monoszló în oficiul de tezaurar al reginei Elisabeta, deși atestată câțiva ani mai târziu¹⁹⁶, ar putea fi datată în aceeași perioadă. Astfel, cei doi frați vor deține, până la moartea protectorului lor, întreaga responsabilitate a finanțelor regale. Cât despre mezinul familiei, Péter Monoszló, destinat de tatăl său, potrivit obiceiurilor timpului, unei cariere ecleziastice, acesta va exercita, începând cu anul 1266, demnitatea nu mai puțin importantă de conducător al cancelariei lui Ștefan¹⁹⁷, pentru ca în 1270 să fie instalat, prin voința regală, în scaunul episcopal al Transilvaniei.

4.3. La rândul lor, ceilalți trei predecesori ai lui Péter Monoszló în fruntea cancelariei regelui tânăr – oameni cu o temeinică pregătire ecleziastică, aparținând unor familii dintre cele mai importante – s-au bucurat, ca urmare a exercitării funcției de vice-cancelari și a familiarizării lor cu meandrele curții și politicii regale, de o carieră ecleziastică spectaculoasă, pe care și-o vor încheia, cu toții, în fruntea arhiepiscopiei de Strigoni. Ei se vor succeda, pe rând, în cel mai important scaun arhiepiscopal al Ungariei vreme de nu mai puțin de un sfert de secol (1274-1298), fie și numai acest detaliu fiind în măsură să sublinieze remarcabila influență pe care generația ridicată în jurul lui Ștefan al V-lea o va exercita asupra destinului regatului în epoca ultimilor Arpadieni. Cel dintâi vice-cancelar al lui Ștefan, a cărui vechime în serviciul acestuia data cel puțin din perioada în care acesta era duce al Styriei¹⁹⁸, a fost un anume *Benedict*, originar din comitatul Zala, unde atât el însuși, cât și familia sa stăpâneau proprietăți și dispuneau de servienți¹⁹⁹. În intervalul 1260-1263, Benedict a exercitat, în paralel, și funcția de prepozit al Sibiului, pentru ca în 1263, cu acordul arhiepiscopului de Strigoni, să își opereze transferul în fruntea prepoziturii Aradului. Aceste demnități ecleziastice îl transformau, din punctul de vedere al ierarhiei

¹⁹² Din a a doua parte a anului 1266 până la începutul lui 1268 calitatea de *dominus Cumanorum* nu figurează în titulatura lui Ștefan, v. I. Szentpétery, *V. István ifjabbkirálysága*, în *Századok*, LV, 1921, 1-5, p. 82.

¹⁹³ *RA* 1901 a.

¹⁹⁴ În 1266, Ștefan îl introducea pe credinciosul său, comitele Parabuch, în posesia unor domenii ale cumanilor din neamul Borchol, cu acordul hanului Keyran, conducătorul acestora. - *DIR* II. 81-82; Ortway 3-4; *RA* 1856, 1876. Respectivetele proprietăți fuseseră acordate cumanilor de către regele Bela.

¹⁹⁵ *RA* 1901 a.

¹⁹⁶ În anul 1272 - *DIR* II. 149-150, ZW 116-117. Nu există mențiuni anterioare referitoare la această funcție.

¹⁹⁷ *vicecancellarius*, titlul de cancelar revenindu-i, formal, arhiepiscopului de Calocsa.

¹⁹⁸ El este atestat în calitate de *notar* al moștenitorului tronului încă din 1258 - Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 191; Wenczel VII. 486: "...*fratres magistri Benedicti, Notarii aulae karissimi filii nostri regis Stephani*" - dar vechimea sa în această funcție pare să fi fost mai mare

¹⁹⁹ *DIR* II. 74-75; *HO* VI. 130-132.

diecezane, într-un subordonat al arhiepiscopului de Strigoni, care deținea și titlul onorific de cancelar al regelui Bela, în timp ce calitatea sa de vice-cancelar al regelui tânăr îi impunea subordonarea față de arhiepiscopul de Calocsa, titularul oficial al cancelariei acestuia. Jurământul său de credință față de arhiepiscopul de Strigoni, depus la instalarea sa în fruntea prepoziturii Aradului, reflectă cu destulă claritate marja redusă de libertate de care se putea bucura Benedict²⁰⁰. În momentul izbucnirii celui de-al doilea război civil, el s-a văzut pus în situația de a alege între fidelitatea față de seniorul său și datoria sa față de Biserică, în condițiile în care, să nu uităm, papa Urban al IV-lea își manifestase deschis sprijinul față de regele Bela. Nu este de mirare că, în aceste condiții, Benedict a abandonat, în 1264, cauza lui Ștefan²⁰¹, care s-a văzut nevoit să recurgă la serviciile unui alt vice-cancelar. De această dată, tânărul rege se va dovedi însă destul de consecvent în a se orienta către tineri care, deși aparținând ordiului ecleziastic, să nu dețină în cadrul acestuia nici un fel de responsabilități care ar fi putut interfera cu propria sa autoritate.

În aceste condiții, noul său vice-cancelar a devenit Lodomerius, cel care va deveni, mai târziu, unul dintre iluștrii arhiepiscopi ai Strigoniului (1278/79-1297/8). Problema originii sale constituie, încă, un subiect controversat. Ipoteza înrudirii sale cu familia Monoszló²⁰² pare, astăzi, dificil de argumentat. În schimb, este posibil ca strânsele sale relații cu clanul Borsa, care îi va datora ascensiunea în rândurile înaltei aristocrații, să fi fost bazate pe o relație de înrudire. Pe de altă parte, este greu de crezut că această familie de importanță locală, cu o poziție încă foarte modestă în preajma anului 1260, l-ar fi putut propulsa în poziția de canonic al bisericii din Veszprém (1257-1260), și i-ar fi putut finanța, în continuare, studiile la Bologna (c. 1260-1263). Originea lui Lodomerius ar trebui, astfel, căutată în rândurile familiilor aristocratice înrudite prin alianță cu clanul Borsa, ai căror reprezentanți s-au situat, după 1265, în tabăra regelui tânăr. Lodomerius a exercitat atribuțiile de vice-cancelar timp de nu mai mult de doi ani (1264-1266), care au reprezentat, însă, pentru Ștefan, cea mai critică perioadă a domniei sale. În aceste condiții, răsplătirea sa a reprezentat, pentru regele tânăr, o opțiune firească. În 1266, Lodomerius a fost instalat în scaunul episcopal al Oradiei, devenit vacant ca urmare a morții episcopului Zosymas (1265), el obținându-și, însă, confirmarea în această funcție – a cărei întârziere s-a datorat, foarte probabil, opoziției regelui Bela – abia în anul 1268.

În sfârșit, predecesorul imediat al lui Péter Monoszló în fruntea cancelariei regelui tânăr a fost Nicolaus Kán prepozit al capitlului din Alba Iulia²⁰³, care își păstrase credința față de regele tânăr, refuzând să se alăture, din acest punct de vedere, celorlați membri ai familiei sale. Acest cleric aristocrat – războinic, ambițios și aventurier – a fost acela care, datorită trecerii de care se bucura la curtea lui Ștefan, a reușit să obțină, în 1267, restituirea unora dintre proprietățile transilvănene care aparținuseră străbunicului său, banul Gyula Kán²⁰⁴. Cu toate acestea, stagiul său în calitatea de cancelar al regelui tânăr a fost unul de scurtă durată²⁰⁵, el reprezentând, foarte probabil, doar o soluție de provizorat.

4.4. Voievodatul Transilvaniei. În privința celui dintâi voievod al Transilvaniei din epoca ducatului lui Ștefan, Ladislau (I.) Kán (1261-1264/65), informațiile documentare sunt relativ sărace. Este cunoscut faptul că, în această perioadă agitată, el a jucat un rol militar în cadrul campaniilor din Bulgaria, în sprijinul lui Iakov Sventislav²⁰⁶. În 1264, împreună cu

²⁰⁰El datora supunere, din toate punctele de vedere, arhiepiscopului de Strigoni, excepție făcând doar eventualele acțiuni îndreptate împotriva propriului său ordin, care era, foarte probabil, cel dominican - *DIR* II. 50; *CD* IV/3. 164-165

²⁰¹Opțiunea lui Benedict fusese, fără îndoială, una impusă de necesități. Ștefan trebuie să fi înțeles foarte bine acest lucru din moment ce, după încoronarea sa din 1270, el îl va numi, din nou, pe prepozitul Aradului în funcția de vice-cancelar al curții regale.

²⁰²J. Karácsonyi, în *Századok* 44 (1910), p. 1-24.

²⁰³Prima atestare 1265 - *DIR* II. 71-72; *HO* VI. 134-135. Venirea sa în Transilvania și instalarea în această funcție s-au produs, probabil, în timpul voievodatului lui Ladislau Kán (1260-1264).

²⁰⁴*DIR* II. 97-98; *ZW* 528. Nicolaus este fiul lui Jula (Gyula) Kán, fratele voievodului Ladislau.

²⁰⁵Menționat cu o singură ocazie, în 1266 - *DIR* II. 90; Wenczel VIII. 147-148. Poartă titlul de *cancellarius*.

²⁰⁶*DIR* II. 124-125; Jakó 284.

fratele său Gyula, el i-a determinat pe cumani să treacă de partea regelui Bela și, în fruntea acestora, a declanșat cea dintâi acțiune militară împotriva regelui tânăr din cursul celui de-al doilea război civil. După înfrângerea lor la Deva, de către oastea lui Péter Csák, frații Ladislau și Gyula Kán nu par să mai fi avut vreo contribuție la istoria acestui conflict. Este, însă, în afara oricărei îndoieli faptul că frații Kán dispuneau, în Transilvania, de proprietăți considerabile, o parte a acestora fiind recuperată în 1267, după cum am arătat, de Nicolaus Kán, fiul lui Gyula. Originea acestor domenii cobora cel puțin până la începutul secolului al XIII-lea, când bunicul lor, banul Gyula, exercitase și funcția de voievod²⁰⁷. Alte proprietăți au fost obținute de către frații Kán în chiar perioada prezenței lor în Transilvania: în 1263, Gyula obținea, din partea regelui Ștefan, o masivă donație de proprietăți din comitatul Alba și de la limitele provinciei Sibiului²⁰⁸ și este de presupus că și Ladislau, în calitatea sa de voievod, va fi beneficiat din plin de munificența regală. Chiar dacă o importantă parte a acestor proprietăți a fost, fără îndoială, confiscată de Ștefan după 'trădarea' din 1264, prezența lui Nicolaus Kán în anturajul său și exercitarea, de către acesta, a funcției de prepozit al capitlului din Alba Iulia a avut consecința de a salva de la înstrăinare o parte posesiunilor transilvănene ale familiei sale.

Succesorul lui Ladislau, Nicolaus Gutkeled (1265-1270), aparținea, de asemenea, uneia dintre cele mai puternice familii aristocratice din regatul Ungariei. Fiul al lui István Gutkeled, fost palatin, ban al Slavoniei și guvernator al Styriei, Nicolaus deținuse, înainte de a trece în tabăra susținătorilor lui Ștefan în cursul celui de-al doilea război civil, funcția relativ minoră de comite de Kalnik (Croatia, 1262-1264). Comandant al armatei Transilvaniei în lupta de la Isaszég, el a deținut ulterior, asemeni predecesorului său, responsabilități majore în organizarea campaniilor din Bulgaria²⁰⁹. Nicolaus Gutkeled nu a fost singurul membru al familiei sale intrat, după 1264, în serviciul regelui Ștefan. Fratele său Joachim Gutkeled, fost paharnic al regelui Bela în 1263²¹⁰, a manifestat aceeași opțiune politică, fiind instalat de către regele tânăr în posesia domeniilor Mehadia și Hațeg²¹¹ - ultimul dintre acestea scos, în această perioadă, de sub stăpânirea lui Litovoi, ca o consecință a poziției adoptate de voievodul oltean în cursul ultimului război civil²¹². Joachim Gutkeled a ridicat, pe aceste domenii, la date foarte apropiate, două cetăți ale căror donjoane, cu o planimetrie similară, trădează aportul unor constructori originari din provinciile occidentale ale regatului²¹³. Pe lângă faptul că mărturisește existența, în zonă, a unei situații măcar potențial conflictuale, ridicarea acestor fortificații presupune, de asemenea, exercitarea de către Joachim Gutkeled a unor atribuții militare aflate în legătură cu apărarea frontierei. Un alt frate al lui Nicolaus, Paul Gutkeled, va obține în aceeași perioadă, prin bunăvoința regelui Ștefan²¹⁴, recunoașterea dreptului de a încasa vama sării la Arieșul de Câmpie (*Oronos*), drept pe care membrii familiei sale îl acaparaseră în perioada imediat următoare invaziei mongole²¹⁵.

²⁰⁷ În anii 1201, 1214, *KMTL* 193. Printre proprietățile sale se putea număra și *terra Obruth* - *DIR* II. 139; *ZW* 111-112.

²⁰⁸ *DIR* II. 51-52; *ZW* I. 89-90.

²⁰⁹ *DIR* II. 124-125; Jakó 284.

²¹⁰ *KMTL* 304.

²¹¹ *CD* VI/2. 447-449; Jakó 359.

²¹² T. Salagean, *Expediția magistrului Georgius Baksa împotriva voievodului Litovoi*, în curs de apariție.

²¹³ V., în acest sens, opinia lui A.A. Rusu, *Cetatea Hațegului. Monografie istorică și arheologică*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 341. Asupra donjonului de la Mehadia v. Șt. Matei, *Aspecte ale arhitecturii de fortificații în Banat în perioada feudalismului timpuriu*, în Mircea Țoca (coord.), *Studii de istorie a artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110-113.

²¹⁴ *DIR* II. 390-391; Wenczel V. 66-68.

²¹⁵ În anul 1246 (Jakó 202-203), membrii clanului Gutkeled, printre care se număra și palatinul István, dețineau proprietăți întinse în zonă. Veniturile vămii de la Arieșul de Câmpie reveniseră, înaintea mării invazii, mănăstirii Sf. Benedict de lângă râul Gran, care a reclamat, fără succes, înstrăinarea acestora la 8 noiembrie 1256 (Jakó 220).

Exercitarea de către Nicolaus Gutkeled, în paralel cu atribuțiile de voievod al Transilvaniei, și pe acelea de comite de Solnoc²¹⁶ a impus, cel târziu în această perioadă, apariția demnității de *vicevoievod* al Transilvaniei, care o înlocuia pe aceea, mai veche, de *viceiudex wayuode* (vice-judecător al voievodului)²¹⁷. Restricțiile impuse activității vice-judeului voievodal ca umare a privilegiilor dobândite de diferite comunități²¹⁸ făceau necesară atât extinderea atribuțiilor acesteia, cât și adoptarea, în consecință, a unei noi titulaturi, față de care limitările anterioare să devină inoperante. Principalele atribuții ale vicevoievodului erau, în consecință, cele judiciare, acest demnitar preluând însă, în același timp, și obligațiile care îi reveniseră anterior voievodului în calitatea de comite de Alba. Unul dintre cei dintâi probabili deținători ai acestei funcții a fost acela care l-a reprezentat, la 20 nov. 1266, pe regele tânăr la adunarea judiciară comună a baronilor din cele două jumătăți a regatului, instituită în conformitate cu prevederile tratatului de la Pojon (1262). Acest personaj, purtător al titulurii de "voievod", este desemnat, din păcate, în singurul document care ne oferă informații asupra evenimentului respectiv, doar cu inițiala L., fapt care ridică, desigur, anumite probleme în privința identificării sale²¹⁹. Participarea sa la adunarea din Insula Sf. Fecioare a fost datorată, fără îndoială, specializării sale juridice, celălalt reprezentant al lui Ștefan la această adunare fiind nimeni altul decât magistrul Baas, judele curții regale.

Cu excepția cazurilor deja citate ale Hațegului și Mehadiei și a mai vechilor posesiuni din comitatul Solnoc, nu există nici un alt indiciu asupra obținerii de către membrii clanului Gutkeled a unor proprietăți în Transilvania. Prezența lor în această provincie este, dealtfel, strict limitată, din punct de vedere cronologic, la perioada "exilului" moștenitorului tronului în răsăritul regatului. După încoronarea lui Ștefan al V-lea ca rege unic al Ungariei (1270) interesul membrilor principalei ramuri a clanului Gutkeled s-a îndreptat către exercitarea unor dregătorii importante la curtea regală sau în fieful lor tradițional, banatul Slavoniei²²⁰.

4.5. *Reforme administrative și consecințe sociale.* Politica de desființare a vechilor structuri administrative ale comitatelor, dusă cu consecvență de Ștefan încă de la începutul anilor 1260 și accelerată în anii de după cel de-al doilea război civil, nu era decât o consecință logică a agoniei în care intraseră, de câteva decenii, structurile militare ale castrelor regale. Dacă în domeniul militar transformările fuseseră inițiate încă din perioada voievodatului lui Laurențiu Aba, rosturile administrative ale iobagilor de cetate și ale funcționarilor subordonați comiților curiali au fost înlăturate, în Transilvania, în epoca ducatulului lui Ștefan. Astfel, dacă anul 1263 înregistrează, în această provincie, cea din urmă semnalare a udvornicilor regali²²¹, din 1266 deținem ultimul exemplu al exercitării de către un iobag de cetate a însărcinării de martor al regelui la punerea în posesie a unei proprietăți²²². În sfârșit, cea din urmă menționare a acordului comunității iobagilor față de donarea unei proprietăți a cetății Alba (1274)²²³ depășește cu puțin cadrul domniei lui Ștefan al V-lea, ea părând să marcheze o efemeră reacție împotriva reformelor acestuia, lipsită, dealtfel, de șanse reale de succes. În schimb, în comitatul *Solnoc*, subordonat autorității voievodului abia din această perioadă, rezistența vechilor structuri a fost mai puternică.

²¹⁶DIR II. 97-98, 107-108; ZW 528; CD IV/3. 468-469.

²¹⁷DIR I. 310-311, 410-411; ZW 66-68 (1238). DIR II. 79-80; ZW 97-98 (1266).

²¹⁸Între care oaspeții din Ighiu și Cricău - v. nota precedentă. După înlocuirea funcției de vice-jude cu aceea de vicevoievod, exceptarea nu mai este menționată nici în reinnoirile privilegiilor acestor două comunități.

²¹⁹DIR II. 91; CD IV/3. 322-330. Ar putea fi identic cu acel *Laurencio barbato* care îl va reprezenta pe Ștefan la adunarea similară de la Besenyő (oct. 1268), titulatura voievodală nemaifiind însă, în acest caz, menționată - DIR II. 113-114.

²²⁰Nicolaus Gutkeled, jude al curții regale și comite de Gecske (1270-1274, cu întreruperi), ban al Croației și Dalmației (1275), ban al Slavoniei (1278-1279) - *KMTL* 457; Joachim Gutkeled, ban al Slavoniei (1270 - 1277, cu întreruperi) - *KMTL* 304, etc.

²²¹DIR II. 51-52; ZW 89-90. O serie de proprietăți deținute de aceștia sunt donate, cu această ocazie, lui Gyula

Kán.
²²²Lewe, iobag al cetății Alba, DIR II. 79-80; ZW 96-98.

²²³DIR II. 171; ZW 126.

Ultima atestare a unui *maioris exercitus* datează, aici, din anul 1275²²⁴, în timp ce rolul de garanți ai tranzacțiilor funciare atribuit iobagilor cetății continuă să fie atestat până către sfârșitul secolului. Persistența, în acest comitat, a unor structuri administrative aflate, în Transilvania, pe cale de extincție ridică o serie de semne de întrebare asupra gradului de integrare a Solnocului în sistemul administrativ subordonat autorității voievodale. Întinderea apreciabilă a acestui comitat a făcut ca numai jumătatea sa de la răsărit de Meseș să se integreze, până la urmă, în sistemul politic și economic al voievodatului²²⁵, în timp ce regiunile sale apusene își vor păstra legăturile strânse cu orașul episcopal Oradea și cu celelalte comitate din vest. Această situație a impus, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, divizarea comitatului Solnoc în două comitate de dimensiuni rezonabile: Solnocul de Mijloc și Solnocul Interior. Chiar dacă voievodul Transilvaniei va continua să exercite, până în secolul al XV-lea, funcția de comite al celui dintâi, doar ultimul dintre acestea a ajuns să fie pe deplin integrat în sistemul celor șapte comitate ale Transilvaniei voievodale.

Această politică avea o serie de motivații dintre cele mai obiective. Ea urmărea, în primul rând, înlocuirea vechilor structuri administrative nesigure cu altele noi, favorabile lui, constituind, în acest fel, o puternică lovitură aplicată uneia dintre cele mai puternice baze de susținere ale partidei aristocratice grupate în jurul tatălui său. Categorie socială conservatoare, avantajată de programul politic tradiționalist al regelui Bela, iobagii regali se arătasera, în ansamblu, ostili lui Ștefan, care nu putea manifesta încredere față de ei. În aceste condiții, regele tânăr a apelat la soluția radicală a cedării celei mai mari părți a domeniilor regale sprijinitorilor săi, în schimbul prestației lor militare. Justificată de considerentele de ordin politic, această soluție era una viabilă și din punct de vedere financiar. Pe termen scurt - în condițiile în care se poate afirma că cel puțin o parte a acestor 'donații' erau, în realitate, vânzări²²⁶ - ea era în măsură să acopere cheltuielile considerabile pe care permanentele întreprinderi militare ale lui Ștefan le reclamau, reprezentând, de asemenea, o formulă rentabilă de compensare a nobililor care participau la aceste campanii cu detașamente înarmate din propriile lor venituri. Aceste donații nu însemnau - decât, eventual, în cazuri cu totul excepționale, nici unul înregistrat însă în secolul al XIII-lea - exceptarea locuitorilor acestor proprietăți de la dările regale. Ca urmare, ele nu determinau în nici un caz o diminuare a veniturilor permanente ale vistieriei regale; dimpotrivă, prin renunțarea la serviciile funcționarilor însărcinați cu administrarea acestor proprietăți sistemul fiscal și administrativ al regatului devenea mult mai centralizat, el înregistrând, de asemenea, o semnificativă simplificare. Chiar dacă au determinat, fără îndoială, o accentuată creștere a fiscalității, această evoluție a însemnat un puternic stimulent în direcția monetarizării economiei. Ea a stimulat, în același timp, explorarea de noi soluții pentru creșterea rentabilității domeniilor, fie ele regale, ecleziastice sau nobiliare. În acest context, exemplul regal al colonizării noilor centre economice ale comitatelor cu oaspeți înzestrați cu privilegii speciale a început să fie urmat atât pe domeniile ecleziastice, cât și pe cele nobiliare.

Cele mai numeroase dintre donațiile lui Ștefan - în măsura în care au fost ele păstrate în izvoarele documentare ajunse până la noi - au avut drept obiect proprietăți din comitatul Alba, în care domeniile regale par să fi avut, anterior, o amploare deosebită: *Wiz, Hassach, Nogrech* (Veza, Hașag, Ruși)²²⁷ - 1263, *Germand, Polcholca, Cupud* (Meșcreac, Pețelca, Căpud)²²⁸ - 1264, *Gywmurd* (Sântimbru)²²⁹ - 1266, *Kend* (Rădești)²³⁰ - /1268-70/, *Coppa*

²²⁴DIR II. 176, Wenczel IX. 123.

²²⁵În 1269, nobili din comitatul Solnoc apelează deja la capitlul din Alba Iulia pentru adevărarea tranzacționării unei proprietăți din zona Dejului, DIR II. 116-117, Teutsch-Firnhaber I. 94.

²²⁶DIR II. 108-110, HO VIII. 110-113; DIR II. 119-120, HO VI. 173-175; DIR II. 155-157- cazuri în care donațiile reprezentau, în întregime sau parțial, o compensație pentru neachitarea unor datorii.

²²⁷DIR II. 51-52, ZW 89-90, Jakó 241.

²²⁸DIR II. 54-55, HD 323, Jakó 252.

²²⁹DIR II. 79-80, ZW 96-98, Jakó 260.

²³⁰DIR II. 53, 228, 503-504, Jakó 274 (datare).

(Copand), *Iwankateleke* (disp.)²³¹, două proprietăți, neprecizate, ale cetății Alba²³², *Ratka* (Teiuș)²³³ - 1269, *Zwkmánd* (Odverem)²³⁴, *Aruszegh* (Crăciunelul de Jos)²³⁵ - 1272, *Sothelik* (Bințiuși, astăzi Aurel Vlaicu)²³⁶, *terra Obruth* (Abrud)²³⁷, *Enyed* (Sângătin)²³⁸ - /cândva în intervalul 1261-1272/. Urmau, cu un număr semnificativ de proprietăți donate, comitatele **Turda**: *Hodryv*, *Lona* (Hădăreni, Luna)²³⁹ - 1270, întinsul ținut al Arieșului (*Oronos*), cuprins între râurile Arieș și Mureș²⁴⁰, *Scenthmyklous* (Sânmiclăuș/Turda)²⁴¹, *Igruchteluk*, *Kerekgyghaz* (disp.)²⁴² - /1261-1272/; **Dăbâca**: *Bonchhyda* (Bonțida)²⁴³ - 1263, *Dobokavarfalva*, *Lusad* (Dăbâca, Lujerdiu)²⁴⁴, *Geneu*, *Bucteluk*, *Stephantelke*, *Schobolotelky* (Fundătura, Boc, disp., disp.)²⁴⁵ - /cca. 1261-69/ **Târnava**: *Munora* (Mănărade)²⁴⁶ - 1263, *Mediesy*, *Mykazaza*, *predium Nicolai*, *Thobiasfalva* (Mediaș, Micăsasa, Cloașter, Dupusul)²⁴⁷ - 1267, *Bozna* (Bazna)²⁴⁸ - /1261-1272/ și **Solnoc**: *Drauchvduarhel* (Șieu-Odorhei)²⁴⁹ - 1263, *Balwanus*, *villa Nemty* (Unguraș, Mintiul Gherlii)²⁵⁰ - 1269, *Orrothlonheda* (disp.)²⁵¹ - /c.1271/, *Zanuk* (Zalnoc), *Chalanus* (disp.)²⁵² - /1261-1272/. Pe teritoriul comitatului **Cluj**, ale cărui pământuri se aflau, în cea mai mare parte a lor, în posesia unor instituții ecclesiastice și a familiilor nobiliare locale, puținele donații ale lui Ștefan au avut ca obiect proprietăți confiscate de la acestea: *Zomordogi* (Sumurduc), confiscat de la Mejhedey (c.1262-1266)²⁵³ și *Teremy* (Teremia), pământ al bisericii din Cluj (1264)²⁵⁴. În aceeași situație se aflau cele două proprietăți din zona Călatei (cmt. Bihor), situate în imediata vecinătate a limitei vestice comitatului: *Fornos* (Sfârașu) și *Stylyteluk* (disp.)²⁵⁵, confiscate de Ștefan de la fiii lui Dionysius. O excepție pare să fi fost reprezentată de *terra Solmus* (Stupini)²⁵⁶, situată la extremitatea răsăriteană a comitatului, în apropierea districtului sășesc al Bistriței. În ceea ce privește pretinsa donare verbală de către Ștefan a Clujului (*villa Kulusvar*), a cărei confirmare va fi solicitată regelui Ladislau al IV-lea de către episcopul Transilvaniei²⁵⁷, realitatea acesteia este cât se poate de îndoielnică, din numeroase puncte de vedere. În opinia noastră, această pretinsă donație nu a existat niciodată, ea fiind născocită, în 1275, de Péter Monoszló și de partida Csákilor, ca un necesar argument pentru a justifica acapararea Clujului de către episcop. În ceea ce privește comitatul **Hunedoarei**, statutul incert care caracteriza cea mai mare parte a teritoriului său - restrâns, până la mijlocul secolului al XIII-lea, la un îngust coridor în jurul văii Mureșului - constituise, în trecut, un factor prea puțin favorizant pentru accelerarea procesului de

²³¹ DIR II. 270-271, CD IV/3. 310-311, Jakó 281, 418.

²³² DIR II. 118-119, ZW 105, Jakó 276.

²³³ DIR II. 117-118, HD 343, Jakó 277.

²³⁴ DIR II. 145-146, 419, Jakó 317.

²³⁵ DIR II. 149, 499-500, Jakó 314.

²³⁶ DIR II. 348-349, ZW 185-186, Jakó 293.

²³⁷ DIR II. 139, ZW 111, Jakó 287, 310.

²³⁸ DIR II. 389-390, ZW 191, Jakó 297.

²³⁹ DIR II. 124-125, HO VI. 166-167, Jakó 284.

²⁴⁰ DIR II. 312-314, Sz. Okl. I. 21-23, Jakó 304.

²⁴¹ DIR II. 294-296, HD 470-472, Jakó 434.

²⁴² DIR II. 213-215, ZW 137-139, Jakó 368.

²⁴³ DIR II. 52, HO V. 40, Jakó 240.

²⁴⁴ DIR II. 213-215, ZW 137-139, Jakó 368.

²⁴⁵ DIR II. 119-120, Jakó 278.

²⁴⁶ DIR II. 51-52, ZW 89-90, Jakó 241.

²⁴⁷ DIR II. 97-98, ZW 528, Jakó 261.

²⁴⁸ DIR III. 15-16; ZW 221-222, Jakó 301.

²⁴⁹ Jakó 242; Györfly Gy., *Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza*, III. P. 292, 293, 297.

²⁵⁰ Jakó 269, cu text.

²⁵¹ Wenczel IX. 555, Jakó 312.

²⁵² DRH XI. 328-330, Jakó 300.

²⁵³ DIR II. 49-50, Jakó 278.

²⁵⁴ DIR II. 57-58, Sz. Okl. IV. 1-2, Jakó 251

²⁵⁵ DIR II. 49-50, Jakó 278.

²⁵⁶ Jakó 560 (cu text).

²⁵⁷ DIR II. 174-175, HD 404-405, Jakó 339.

feudalizare. Dezvoltarea structurilor administrative ale acestui comitat a fost realizată abia în epoca ducatului lui Ștefan, acest fenomen fiind legat de ridicarea cetății regale Deva și de desfășurarea, prin această regiune, a tranzitului susținut al trupelor transilvănene în direcția Severinului și a Bulgariei. În consecință, chiar dacă donațiile lui Ștefan nu au acoperit, aici, decât o arie destul de restrânsă - *Fenes* (disp.), *Gurbeu* (disp.), *Machou* (Măceu)²⁵⁸ în 1263, și, desigur, *Hațegul* (*Hatzok*)²⁵⁹, acordat, după 1265, lui Joachim Gutkeled - ele au semnificat, în cazul zonei sud-vestice a Transilvaniei, demararea unei noi etape în cadrul procesului de feudalizare. Chiar dacă statutul Țării Hațegului trădează o anumită incertitudine administrativă (o mențiune din 1276 îi atribuie calitatea de comitat distinct), intensificarea prezenței maghiare în zonă a impus, în această perioadă, apariția instituției ecleziastice a *arhidiaconatului*, atestat pentru prima dată în 1265²⁶⁰.

Principalii beneficiari ai acestor donații au fost, firește, membrii familiilor aristocratice marcante din tabăra regelui tânăr. În timp ce interesele transilvane ale unora dintre acestea (*Miskolc*, *Gutkeled*) au rămas, însă, superficiale, în cazuri cum ar fi cele ale neamurilor Csák sau Kán proprietățile primite sau confirmate în această perioadă (mai mult de opt, în cazul acestora din urmă) se înscriau într-o tradiție deja îndelungată a prezenței lor în Transilvania, care își va primi confirmarea în deceniile următoare. Pentru comitele Mykud din neamul Kőkenyes-Radnót și pentru cei doi fii ai săi, Mykud și Emerich, masivele donații primite de la Ștefan al V-lea (nu mai puțin de 13 proprietăți cunoscute²⁶¹, în patru comitate, printre acestea numărându-se și două foste castre regale) au însemnat împământarea în Transilvania și întemeierea unei noi familii nobiliare: Dobokai, desprinsă din trunchiul neamului menționat. În același timp, însă, donațiile lui Ștefan au fost direcționate și către un mare număr de reprezentanți ai nobilimii mijlocii transilvănene (nobilii de *Gyogh/Geoagiu*, cu cinci proprietăți dobândite²⁶²; Petru și Iacob, fiii lui Samson de *Gerend/Luncani*²⁶³; *Bozouch*, nobil de Juc²⁶⁴; Mykola, fiul lui Filip, nobil din zona Călatei²⁶⁵; *Meggys* și *Fyoch*, din comitatul Cluj²⁶⁶; nobilii din Ip și Suplac²⁶⁷; Abraham, fiul lui Ponyth din neamul Kata²⁶⁸), ai frunțașilor secui (*Stephanus* și Dominic, fiii secuului *Benchench*²⁶⁹, cel care va da numele satului Biținți; Petru, fiul comitelui Petru Secuiul²⁷⁰) și ai greașilor sași (*Chyl* de Călnic²⁷¹; *Teel* de Brașov²⁷²; Arnold de Apold²⁷³; Hermann de *Fatha*²⁷⁴). Nu au lipsit din lista beneficiarilor o serie de comunități privilegiate (oaspeții din Ighiu și Cricău²⁷⁵; secuii din Kezdi²⁷⁶) și, de asemenea, capitulul bisericii Transilvaniei²⁷⁷, al cărui prepozit era, delatfel, un membru al neamului Kán.

Aceste donații masive, care au reformat într-un mod radical vechiul domeniu regal din Transilvania și structurile administrative care trăiau din exploatarea acestuia, a avut un succes economic incontestabil, reflectat atât de creșterea aparentă a prețurilor proprietăților

²⁵⁸Jakó 242.

²⁵⁹Jakó 359.

²⁶⁰*DIR* II. 71-72, *HO* VI. 134-135.

²⁶¹*DIR* II. 119-120, 213-215, 270-271, 294-296, Jakó 275, 278, 281, 368, 434

²⁶²*DIR* II. 54-55, 117-118, 145-146/499, 228/503-504, Jakó 240, 274, 277, 317

²⁶³*DIR* II. 124-125, Jakó 284; Proprietatea *Gerend/Luncani*, de la care provine numele familiei, a fost achiziționată de aceștia în 1268, de la un iobag al cetății Turda, *DIR* II. 99, Jakó 270.

²⁶⁴*DIR* II. 15-16, Jakó 301.

²⁶⁵*DIR* II. 49-50, Jakó 238.

²⁶⁶*DIR* II. 57-58, Jakó 251.

²⁶⁷*DRH* XI. 328-330, Jakó 300.

²⁶⁸Jakó 312.

²⁶⁹*DIR* II. 348-349, Jakó 293.

²⁷⁰*DIR* II. 149/499-500, Jakó 314

²⁷¹*DIR* II. 118-119, Jakó 276.

²⁷²*DIR* II. 135-136, Jakó 311.

²⁷³*DIR* II. 389-390, Jakó 297.

²⁷⁴Jakó 302, 560.

²⁷⁵*DIR* II. 79-80, Jakó 260;

²⁷⁶*DIR* II. 312-314, Jakó 304.

²⁷⁷*DIR* II. 139, Jakó 287, 310.

tranzacționate, cât și de multiplicarea cetăților și bisericilor nobiliare²⁷⁸. În această categorie s-au înscris nu doar fortificațiile realizate de membrii clanurilor Gutkeled sau Kőkenyes-Radnót, ci și o serie de cetăți a căror ridicare s-a făcut la inițiativa unora dintre reprezentanții cei mai importanți ai nobilimii transilvane: *Stremț* - aparținând familiei nobililor de Geoagiu²⁷⁹, *Câlnic* - a comitelui Chyl²⁸⁰, sau *Gârbova* - aparținând unei familii nobiliare săsești din această localitate²⁸¹, fiind doar câteva din cele apărute în această perioadă de frenezic constructivă, care marchează demarajul fazei de vârf al "incastelării intracarpate"²⁸². Datorită contribuției sale la consolidarea sistemului defensiv al regatului, stăpânul unei asemenea cetăți dispunea atât de o serie de avantaje materiale, cât și de dreptul de a purta titlul de *comite*, care va desemna, începând din această perioadă, nu doar pe demnitarul însărcinat cu administrarea unui comitat, ci și un rang nobiliar strict rezervat - cel puțin în comitate - posesorilor sau comandanților de cetăți²⁸³.

Donățiile lui Ștefan al V-lea au reprezentat, așadar, și pentru nobilimea mijlocie transilvană, cea care a preluat totalitatea atribuțiilor exercitate anterior de iobagii cetăților, un semnificativ imbold. De asemenea, aceste transformări au avut drept consecință o accentuare a centralizării administrative, consolidând în mod considerabil autoritatea voievodului asupra comitatelor care îi erau direct subordonate. Administrarea domeniilor regale, atribuțiile judiciare exercitate anterior de către comiții de comitate și de către unii iobagi ai cetăților și, de asemenea, încasarea veniturilor regale se vor număra, de acum înainte, printre atribuțiile acestuia, exercitate prin intermediul propriului său aparat administrativ. Acest fenomen de centralizare a administrației provinciale a avut, în același timp, o foarte importantă contribuție la redefinirea și la consolidarea identității specifice a Transilvaniei în cadrul regatului Ungariei, accentuând o serie de particularisme locale care se manifestaseră, cu o intensitate variabilă, încă din epoca cuceririi arpadiene.

4.6. *Politica externă.* Perfect similară, din acest punct de vedere, perioadei ducatului transilvan al lui Bela al IV-lea (1225-1235), guvernarea Transilvaniei de către Ștefan a consemnat o semnificativă revitalizare a politicii răsăritene a regatului arpadian. Orientarea expansiunii maghiare, condiționată de dominația exercitată de Imperiului Mongol asupra Europei răsăritene a fost însă, de această dată, restrânsă la direcția nord-balcanică. După sincopa înregistrată în cursul celui de-al doilea război civil, urmată de readucerea la ordine a țarului de Vidin, Iakov Sventislav, prin campania din vara anului 1266, pozițiile Ungariei în această zonă au fost refăcute cu rapiditate²⁸⁴. Întemeiate pe o destul de consistentă participare transilvăneană²⁸⁵, cele nu mai puțin de cinci campanii maghiare în Bulgaria²⁸⁶ au avut o contribuție decisivă la consolidarea stăpânirii lui Sventislav asupra țarului Vidinului și la șubrezirea pozițiilor țarului de la Târnovo, Constantin Tich. Chiar dacă izvoarele consemnează inclusiv cucerirea episodică a Plevnei de către banul Ponyth Miskolc, în

²⁷⁸Biserici nobiliare din piatră atestate în această perioadă: Fundătura/Geneu (cu hramul Sf. Martir Toma), DIR II. 119-120; Mureni (Sf. Fecioară Maria), Criș (Sf. Cruce), DIR II. 129, ZW 107-108; Mirăslău (Sf. Petru), DIR II. 170-171, Teutsch-Firmhaber I. 102-103 etc. Singura biserică din această categorie care beneficiază de o atestare documentară prealabilă este cea din Sâncel (Sf. Martin), 1252 - DIR II. 5, ZW I. 79.

²⁷⁹Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XIV*, Cluj-Napoca, 1986, p. 170-173.

²⁸⁰R. Heitel, *Cetatea de la Câlnic*, București, 1968; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 98-102.

²⁸¹Despre cetate vezi Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 119-121. Un comite Daniel de *Wrbou*, menționat în 1291 - DIR II. 372-374, ZW 179-180 - ar putea fi chiar cel care a ridicat-o.

²⁸²A.A. Rusu, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI-XIV)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1987, p. 73-75.

²⁸³Termenul de *castellanus*, care îi va desemna mai târziu pe comandanții unor cetăți regale, episcopale sau nobiliare, își face apariția în Transilvania abia în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea, pentru ca cei dintâi purtători ai săi să fie menționați abia la începutul secolului următor, v. A.A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în *AILACj*, XII, 1979, p. 72.

²⁸⁴Pentru politica balcanică a lui Ștefan v. J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan, 1987, p. 170-183.

²⁸⁵DIR II. 124-125, HO VI. 166-167; DIR II. 149, 499-500.

²⁸⁶HD 349-350, DIR II. 128.

timpul campaniei din 1266²⁸⁷, este, totuși, nădărnice faptul că maghiarii s-au ferit să întreprindă acțiuni care să poată fi interpretate ca o amenințare la adresa zonei de siguranță a teritoriilor controlate de mongoli din zona Dunării maritime²⁸⁸. Ca urmare, singura achiziție concretă obținută de Ungaria prin acest efort militar susținut a fost reprezentată de constituirea unui stat-tampon în nord-vestul Peninsulei Balcanice, utilizabil ca bază a unei posibile expansiuni care nu va mai fi niciodată concretizată. După cum o va dovedi, un secol mai târziu, tentativa similară a lui Ludovic cel Mare, o asemenea aventură a Ungariei dincolo de frontierele unei arii de civilizație nu doar diferite, ci și ostile constituia un experiment cu prea puține șanse de succes.

Principalul obiectiv al politicii externe a lui Ștefan în perioada 1265-1270 a fost, însă, depășirea izolării internaționale la care îl condamnase, în perioada pregătirii celui de-al doilea război civil, alianța tatălui său Bela al IV-lea cu regele Boemiei, Ottokar al II-lea Przemysl. În pofda victoriei obținute de Ștefan în 1266, influența regelui Boemiei în afacerile interne ale Ungariei continua să fie una foarte puternică. Prin sprijinirea directă a partidei aristocratice conduse de palatinul Henrik Kőszegi, Ottokar al II-lea continua să își urmărească mai vechiul obiectiv de a împiedica succesiunea lui Ștefan la coroana Ungariei, în momentul dispariției regelui Bela al IV-lea. Pentru a dejuca planurile puternicului său adversar, ducele Ștefan a inițiat, cu începere din 1268, o ofensivă diplomatică încununată de succes. În august 1268, el a efectuat o vizită la Cracovia, prilej cu care a încheiat un acord de pace și alianță perpetuă cu ducele Boleslaus Pudicus, soțul surorii sale Kunigunda²⁸⁹. Acest succes diplomatic marca cea dintâi breșă serioasă în sistemul politic dirijat de Ottokar al II-lea, ale cărui aspirații la încoronarea imperială și la dominarea spațiului central-european începeau să trezească reacții de îngrijorare. Călătoria la Cracovia a avut, de asemenea, o componentă religioasă care nu trebuie subestimată, funcția sa declarată fiind aceea a unui pelerinaj la moaștele Sf. Stanislav²⁹⁰, căruia Ștefan i-a solicitat, probabil, sprijinul și față de care a încheiat un legământ²⁹¹. Întâmplător sau nu, după această dată șansa a fost întrutotul de partea sa: în noiembrie 1268, moartea papei Clement al IV-lea a înlăturat handicapul reprezentat de ascendentul pe care adversarii săi îl aveau asupra curiei pontificale; în 1269 a trecut, surprinzător, în neîntință tânărul principe Bela, ducele Slavoniei, contracandidatul lui Ștefan la coroana regală; în sfârșit, anul 1270 a consemnat dispariția succesivă a ambilor săi părinți, regele Bela al IV-lea și regina Maria. Astfel, Ștefan a reușit ca, în mai 1270, să preia coroana regală fără dificultăți majore, adversarii săi politici din rândurile aristocrației văzându-se obligați să se refugieze la curtea boemă a lui Ottokar al II-lea. În același timp, anul 1269 a consemnat și încheierea de către Ștefan a prestigioasei alianțe externe cu Carol de Anjou, concretizată printr-o dublă legătură matrimonială care va avea consecințe dintre cele mai importante pentru istoria regatului maghiar: căsătoria viitorului rege al Neapolelui, Carol al II-lea, cu fiica lui Ștefan, Maria, și logodna lui Ladislau, moștenitorul coroanei Sf. Ștefan, cu Isabella, fiica lui Carol de Anjou²⁹². În același an 1270, ca urmare a legământului făcut în 1268, regele Ștefan al V-lea a efectuat un nou pelerinaj la moaștele Sf. Stanislav. Ca o ironie a sorții, unul dintre puținii săi însoțitori, care și-a demonstrat cu acest prilej fidelitatea față de noul suveran, a fost nimeni altul decât

²⁸⁷ DIR II. 133-135, HD 347-348.

²⁸⁸ Tătarii erau deja instalați în apropierea Dunării în 1264, v. Șt. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 120-121. Numirea lui Nogai în fruntea acestora a fost făcută, în orice caz, în timpul domniei lui Berke (ante 1267) - V. Ciocăltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 231-232.

²⁸⁹ *Annales Franciscanum Cracoviensim*, MPH III. 49.

²⁹⁰ Loc. cit.

²⁹¹ DIR II. 140-141, HD 351-352.

²⁹² Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 245-248; O. Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*, Columbia University Press, 1991, p. 20; S. Runciman, *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfârșitul secolului al XIII-lea*, București, 1993, p. 127-128. Căsătoria lui Ladislau IV cu Elisabeta de Sicilia va fi celebrată după moartea lui Ștefan, la 5 septembrie 1272.

fostul palatin al regelui Bela, Laurențiu Kemény, ireductibilul său adversar din timpul celui de-al doilea război civil²⁹³.

4.7. *Încoronarea lui Ștefan al V-lea* ca rege unic al Ungariei a avut drept consecință, ca și încoronarea lui Bela al IV-lea în 1235, desființarea instituției ducatului Transilvaniei. Asemeni tatălui său, noul rege a dus o politică de centralizare neînduplecată, care-i era impusă și de necesitatea de a controla manifestările unei opoziții care dispunea de resurse materiale deloc neglijabile și de o puternică susținere pe plan extern. În 1271, prin pacea de la Pressburg, Ottokar al II-lea se obliga să nu mai sprijine acțiunile opoziției împotriva lui Ștefan; la rândul său, însă, regele își asuma obligația de a nu întreprinde nici o acțiune răzbuțitoare împotriva adversarilor săi politici din rândurile nobilimii²⁹⁴. În pofida eforturilor noului rege de a tempera inamicitățile și de a-i atrage de partea sa pe unii dintre foștii săi opozanți, partida adversă lui Ștefan s-a aflat mereu în gardă, și-a extins consecvent cercul de susținători și, la momentul potrivit, a acționat pentru preluarea puterii. În primăvara anului 1272, acestei puternice coaliții i se va alătura însuși banul Slavoniei, Joachim Gutkeled, care a reușit să îl ia ca ostatec pe Ladislau, moștenitorul tronului, folosindu-l ca o garanție împotriva oricărei acțiuni ostile a tatălui său. În august 1272, moartea neașteptată și îndeajuns de suspectă a unui personaj istoric pe care timpul l-ar fi transformat cu siguranță într-un mare rege a aruncat Ungaria în vârtoarea unei tragedii căreia nu-i va putea pune capăt, după aproape o jumătate de secol, decât instaurarea victorioasă a unei noi dinastii.

TUDOR SĂLĂGEAN

THE DUKEDOM OF TRANSYLVANIA (1257-1270)

The article deals with a decisive period for the social and institutional evolution of medieval Transylvania: the re-establishment of the ducal institution (*ducatus Transilvaniae*) under the authority of the heir of Hungarian crown, the "young king" (*iunior rex*) Stephen (1257-1270). The analyses, hypothesis and contributions proposed by the author focus on a number of important, or even fundamental issues, such as: the causes and conditions that led to the royal decision of implementing in Transylvania the ducal institution (1256-1257); the institutional percouse of Transylvania during the entire interval dealt with; the reasons by King Bela assigned to Erney Ákos the title of *banus Transilvaniae* (1258-1261); the overcome Tartar invasion of 1260 and the diplomatical ties between Duke Stephen and the Mongols; the civil wars between King Bela and his son Stephen, stressing on the Transylvanian contribution and proposing a new chronology for a number of military events; the rise of the Transylvanian lesser nobility and its military contribution to the campaigns of Young King Stephen; the administrative reforms, which significantly reduced the extension of the royal domain, and their social consequences; the importance of Transylvania for the Hungarian expansion in the Balkans, that could become possible only when this province functioned as an autonomous center of power into the kingdom of Hungary.

²⁹³ Loc. cit.

²⁹⁴ Engel P., *The Realm of St. Stephen*, p. 107.